

coll. copy

R

O NE LL

1296

2731

BEHM 0.9.

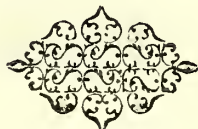

ONVPHRII · PANVINII
VERONENSIS . FRATRIS

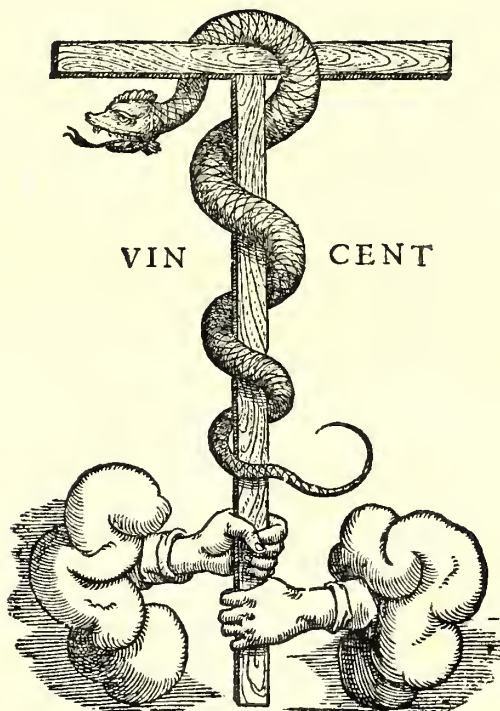
EREMITAE . AVGVSTINIANI

DE . LVDIS . SAECVLARIBVS

L I B E R

CVM . PRIVILEGIIS

V E N E T I I S

In Officina Erasiana, apud Vincentium Valgrifium

M D L V I I I

Digitized by the Internet Archive
in 2018 with funding from
Getty Research Institute

ONVPHRIVS . PANVINIVS

VERONENSIS . FRATER . EREMITA

AUGVSTINIANVS

ACHILLI . MAFFEO . HIER . F . S . S . BASILICAE

PRINCIPIS . APOSTOLORVM . CANONICO

S . P . D

INTER multa quae in vniuersa antiquitate Romana cognitu digna fuisse animaduerti Achilles vir optime, & omnium antiquitatum conquisitor ac conseruator diligentissime, non postremum locum tenet ludorum saecularium tractatio, quae & ad temporum rationem digerendam, & ad veterum monumentorum interpretationem quam maxime utilis est & necessaria; praesertim uero quum in ea multa & recodita antiquitatis Romanae monumenta, ante non admodum cognita, contineantur. Quem laborem tum ob has ipsas causas suscepi, tum quod eos ludos in tabulis M. Verrij Flacci Capitolinis, quarum restitutionem aggressus sum, exaratos fuisse animaduertim. Cuius praesidio subleuatis, vniuersam temporum Romanorum rationem accuratissime explicarem, & distinctius alijs aperire possem. Quibus cognitis, omitto quod nobilissimum totius veteris illius reip. arcanum intelligitur, multa quoque veterum nummorum, inscriptionum, & librorum obscura loca illustrari poterunt, & explicari. Cui demum propter argumenti similitudinem, quae quinquennio ante de Sibyllis, & carminibus Sibyllinis edidi, adiungere curauim, remque totam illam non minus priore obscuriorem quantum mea diligentia consequi potui, in lucem produxi. Quod opus quum ad iusti libelli summam perduxerim, id seorsum a commentariis in Fastos consulares concinnaui, eorum qui legent commodo, & huius voluminis decori consulturus, in quo eos omnes auctores digessi, quorum potissimum opera, meos Fastorum libros conscripserim. Quos eandem ob rationem Fastorum commentariis non adiunxi. Hunc porro librum Achilles vir praestantissimae, vt in tuo potissimum nomine exire in vulgus vellem, quum res ipsa tua cognitione non indigna, tum summa mea in te obseruantia, & tua fratrisque tui uiri optimi, & praestantissimi Bernard. Cardinalis erga me non vulgaria officia, adduxerunt. Qui unus ex his praecipue fuit, quibus auctoribus, me ad res Romanas ueteres obseruandas, & ex omnibus antiquorum monumentis colligendas initio dedi. Cui si quid

didici, si quid in hisce studiis profeci, acceptum refero. Fuit enim vir ille magnis in ecclesiam Christi meritis clarus; prudentia, bonitate, & pietate in deum maxime admirabilis; recti atque honesti in primis cultor; proborumque & doctorum hominum amantissimus. Quo quum nemo virtutem magis diligeret, tum nemo fuit qui diligendam eam, & amplectendam esse magis iudicaret. Cuius importuna morte erepti locum & personam tu unus apud omnes doctos viros suscepisti, quem ut genere, ita virtutibus, doctrina, & humanitate refers. Suscipe ergo hoc munus & si perexiguum non leue tamen meae veteris erga te obseruantiae signum, eo animo, quo me ipsum pro tua humanitate amplecti soles. Quod pro tua singulari benignitate, & te facturum, & ad multo maiora molienda me ipsum impulsurum, mihi ipsi maxime persuadeo

Vale Venetiis Kal. Iulii
∞ DLVIII

ONVPHRII . PANVINII . VERONENSIS
FRATRIS . EREMITAE . AVGVSTINIANI

DE . LVDIS . SAECVLARIBVS

L I B E R

V D O R V M Saecularium tractationem, ob varias & inter se dissentientes veterum scriptorum, qui de ipsis aliquid litterarum monumentis tradidere, sententias, rem inter omnes quae ab antiquis unquam gestae sint, cognitu difficillimam esse, neminem antiquitatum studiosum existimo esse, qui ignoret. Quapropter tum ob eam rem, tum quod etiam in tabulis Capitolinis, eorundem mentionem fieri, ex aliquot fragmentis animaduerti, necesse mihi visum est, quid de saecularibus ludis a veteribus traditum sit, paulo latius disserere, quandoquidem etiam haec Faetorum consularium pars non minima fuerit, & res ipsae cognitu in primis memorabiles esse uideantur. Quamquam autem a recentioribus carptim multa de ipsis hinc inde scripta sint, & praesertim in miscellaneis ab Angelo Politiano, non tamen satis diligenter omnia collecta fuisse cognoui, & maxime ad eorum cognitionem necessaria. De iisdem igitur accuratius disputandum esse duxi; quod nunc ego antiquorum monumentorum, lapidum & nomismatum, ac veterum scriptorum auxilio, facere aggrediar. Quae autem de ipsis explicanda proposui, ex Varrone, Horatio, Valerio, Plinio, Floro, Censorino, Sex. Pompeio, Zosimo, & aliis antiquis auctoribus collecta, haec sunt. Ipsorum ludorum origo, quot nominibus appellati fuerint, cur saeculares dicti, quot annorum spatio, quoties, & quo anni tempore instaurari soliti fuerint. Ad haec quo ritu, quibus caerimoniis, quibus locis, & quibus diis celebrati, quando deinceps, & quare apud antiquos fieri desierint. Multa praeterea alia referam, quae rem ipsam maxime exornatura sunt. Quibus deinde, quod idem propemodum esset argumentum, alium librum adiunxi, quem de Sibyllis & carminibus Sibyllinis conscripsi, rem iocundam, vtilem, & antiquitatum studiosis cognitu necessariam. In quo quid, & quot Sibyllae, aut carmina Sibyllina fuerint a me accurate explicatum est.

De origine itaque ludorum saecularium ut altius repetam, haec ab antiquis historicis, & praesertim a Zosimo in secundo historiarum libro ferme traduntur. Tullo Hostilio Romae, & Metio Suffetio Albae imperantibus, quum bellum anceps, & perniciosum inter sese Romani Albanique gererent, & amborum acies iam iam concursurae starent, ad caedemque paratae essent, ecce spectrum quoddam visu mirabile, de repente apparuit, quidam scilicet monstruosa specie, atraque pelle amictus, alta uoce clamitans, ut ab omnibus exaudiri posset: iubere Ditem patrem, deamque Proserpinam, priusquam manus confererent inter se ambae acies, sub terra sacrum sibi fieri; hisque dictis monstrum euauit. Hoc agitur Romani terribili prodigio territi, in urbem mittunt, qui aram sub terra conderent, in eo loco, qui postea campus Martius appellatus est, non longe a fluminis alueo, ubi sacrificio rite ut iussum fuerat peracto, aram ipsam pedum viginti aggere obtexerunt, ut illa omnibus quibuscumque (Romanis ipsis exceptis) incognita esset. Quo etiam daemonum praestigio factum crediderim, ut bellum id tergeminarum pugna transigaretur, qua Romani incruenta uictoria de Albanis potiti sunt, Orco scilicet, & Persephone inferis diis placatis. De hoc bello Liuius libro primo; & libro tertio Dionysius mentionem faciunt. Locus autem ille, ubi ara absconsa fuit, Terentum tum appellabatur, quod quum haud procul ab amnis ripa esset, & quidem mollius se flectente Tiberi, amnum more, eo loco ripam molem terreret, ex quo etiam Rumen dictus Tiberis a ueteribus, & in sacris Seres nominatus, quod ruminaret, hoc est exaederet, & secaret ripas: unde ait Virgilius

Stringentem ripas, & pinguia culta fecantem

Alii vero Terentum tum dici coeptum existimant locum illum, quod ara Ditis patris eo loco sub terra occuleretur, ut auctor est Sex. Pompeius. De Terento meminit Statius silvarum libro primo, & quarto. Haec autem ara cum diu latuisset, eiusque memoria longa temporum intercapedine, etiam apud Romanos ipsos iam obsoluisset, miro quodam modo postea deorum iussu, siue daemonum ludificationibus, sic reperta est

Quum ingenti pestilentia, sub rege Ser. Tullio vrbs antiqua, agrique vastarentur, Volusus Valefius (ut tum dicebatur) a quo Valeria familia originem habuit, vir locuples, & ut illo tempore erant optimi quique, rusticanae vitae, in Sabinorumque gente praeclarus, Romae quoque ob dignitatem notus, aram hanc de qua supra dixi, ita diuinitus inuenit. Erat ei nemus ante domum, maximis arboribus consitum, quibus fulmine ictis, quum statim conflagrassent, Volusus ipse dubitare, tristarique, & quo haec monstra, prodigiaque tenderent animaduertere. At non multo post pestilentiae morbo, quae tum maxime in omnes defauebat, filii duo, filiaque correpti ad desperationem usque medicorum laborabant. Pater accitis haruspibus, rem omnem aperit, eosque de filiorum salute consuluit, quibus experientia multa edoctis, & ex ignis casu coniciantibus, iram hanc esse deorum exponunt, deosque sacrificiis placare Volusum iubent. Volusus autem quum multitudine sacrificiorum nil proficeret, & in maximo metu cum uxore esset, filiique iam iam moribundi starent, aquam calidam a foco iis petens, genibus innixus, Vestam ceterosque lares familiares orauit, ut puerorum periculum in ipsius, matrisque suae capita transferrent. Quibus dictis, quum ad nemus fulmine ictum respexisset, vox è nemore humana augustior audita est, habiturum eos saluos promittens; si continuo flumine Tiberi deuectos, Terentum portasset, ibique iuxta Ditis patris, & Proserpinae aram, ex eorum foco calefactam de fluuio ipso biberent aquam, quam illi desiderarent. Vbi haec Volusus audiuit Tarentum pro Terentum intelligens, filiorum salutem magis desperauit; quum quod longa, & periculosa nauigatio imperabatur (longissime enim Tarentum abesse, in extrema Iapygia sciebat) tum quod proxime eam urbem, minime reperiri Tiberim illum fluuium non ignorabat; malam praeterea ei spem afferebat aqua, quam in aris terrestrium daemonum calefieri audierat. Super haec quoque quum haruspices consuluisset, dijs esse parendum statim responderunt. Quare spe licet dubia praesentem metum uincente, pueros ad Tiberis ripam protinus detulit; habitabat enim in uilla sua quae sita erat propè uicum Sabinae regionis, nomine Heretum, duodecimo ab vrbe lapide. Eis autem lintre impositis, Ostiam secundo flumine contendens, nocte intempesta, ad Martii campi regionem prope Romam appulit, ibi recreare sitientes, & aestu, febrique laborantes succurere cupiens, simulque ut nauigationis taedium leuaret, qua placidissime amnis labitur exponit in siccum aegrotos; ac dum tumultuarium sibi tugurium concinnit, extincto igniculo, admonetur a gubernatore; quem unde ignis peti posset consuluerat, lintrem potius ad Terentum deducendam (nam ita locus appellabatur, qui haud longe aberat) ibique commorandum, etenim pastoricum fumum illic, se se aspicere dixit. Tum Volusus laetior factus, audito Terenti nomine, quem in extrema Italia esse crediderat, deorum numina adorans & salutem liberorum iam iam propemodum certo sibi spondens, illuc nauem adpelli iubet, existimans de illo loco se esse diuina uoce admonitum. Quo quum peruenisset omnia pastoribus nuntiavit. Statimque arrepto calice aquam flumine proximo haustam, eò unde fumus erat obortus, cupide iam laetior protulit, diuinitusque dati remedii, quasi uestigia quaedam in propinquo, se existimans natum, in soloque magis fumante, quam ulla ignis habente reliquias, omine adprehensò, contractis leuibus, & quae fors obtulerat ignis nutrimentis, fumigans solù, pertinaci flatu sollicitat in flammam, calefactamque aquam, pueris bibendam calice porrigit; qua epota, succedit somnus salutaris, in quo diutina morbi ui liberati, recuperata ualitudine surgunt; patrique renuntiant, uidisse se se per quietem, spongia a nescio quo deorum corpora sua attingi, morbumque detergeri, praecipique ut ad Ditis patris, & Proserpinae aram, ex qua ipsorum potio calida facta fuerat, furuae maectarentur hostiae, lectisterniaque fierent, & ludi nocturni, perpetuis choris, carminibusque trinoctio celebrarentur. Valefius autem tanquam alicuius deorum, qui haec facere iussisset, auctoritate permotus, eoque loci nullam aram uidens, desiderari ratus, ut a se extrueretur, aram empturus, festinus in urbem properat, seruis relictis, qui fundamentorum iaciendorum gratia, terram altè ad solidam foderent, ubi conlocaretur. Serui domini imperium exequentes, quum ad uiginti pedum altitudinem humo ruderibusque egestis fodiendo peruenissent, aram quam dixi Ditis patris Proserpinaeque inuenerunt. Hoc ubi Volusus nuntiante seruo cognouisset, omisso emendae proposito, quum quid sibi agendum, apertius edoctus esset, hostias nigras (quae tum furuae dicebantur) ut iussus fuerat super ipsam aram maectauit, ludosque & lectisternia, cum cantibus, choris carminibusque continuo trinoctio, quia totidem filii periculo liberati erant, fecit; liberis iam morbo solutis, mediaque de morte receptis. Haec autè omnia cum ipse regi Romano renuntiaffet, eius iussu publicis populi Romani commentariis a. II. uinis, sacrorum faciendorum diligentissime scripta fuerunt, locusque ipse in campo qui postea Martius est dictus, ara super terram posita notatus est, ne in posterum propter longa temporis interualla, ut iam factum fuerat Romani eius obliuiscerentur. Porrò autem huc Volusum Valefium, existimo fuisse Poplicolae, & M. Valerii patrem; qui deinde Volusus Valefius

lesius Terentinus appellatus est, a sacrificio Diti patri Terenti facto. Qui quum tertium filium postea genuisset, eum in deorum Manium, qui de eo benemeriti fuerant, honorem, Manium Valerium appellauit; siquidem Romani inferos deos manes nuncupabant. Huic rei non modicam fidem addit, quod ipsum Volusum Valesium, filios uero Publium Marcum & Manium uocatos fuisse, antiqua monumenta declarant. Quum hoc praesertim Manii praenomen, nusquam anti- quius quam in hoc Valerio reperiatur, ipsumque a diis manibus dictum referat Valerius libro decimo. Ex tribus quoque fratribus Manius natu minor fuit. Rei quoque gestae tempus mi- rifice quadrat. Hoc igitur modo ludorum, qui postea saeculares dicti sunt arae Terentinae Di- ti, Proserpinaeque, consecratae, & horum sacrorum ritus, originem fuisse, Valerius Maximus li- bro primo, Zosimus libro secundo, & alii ueteres auctores tradidere

De primis autem ludis saecularibus, ueteres inter se dissentiunt auctores, Siquidem Valerius Maximus, & Zosimus, eos non longe post Volusi Valesii casum a P. Valerio Poplicola primo cos. factos fuisse affirmant, atque de eis in hunc ferme modum haec tradunt

Quum vrbs ipsa denuo graui pestilentia uexaretur. P. Valerius eiusdem Volusi Terentini fi- lius Poplicola, qui primo post reges exactos anno consul fuit; studio succurrendi ciuibus, patris exemplum sequutus, in Terento apud eandem ipsam (quam dixi) aram publice nuncupatis uo- tis, atos seu furuos boues pro maribus Diti patri; pro foeminis uero concolores iuuenas Pro- serpinae mactauit, lectisternioque, ac ludis trinoctio factis, aram terra ut ante fuerat exagera- tam, occuluit, titulo ita addito

Idem scribunt Censorinus, & Plutarchus. Quamquam Censorinus hoc factum ab eo esse in primo consula- tu tradit, Plutarchus autem in quarto. Sic enim ait Censorinus: Primos ludos saeculares exactis re- gibus traditum est post Romam conditam an- no CCXLV. a Valerio Poplicola institutos esse. Plutarchus autem in quarto consulatu Poplico- lae describendo ita ait: quum morbus ciuitatem grauissimus inuasisset, ita ut foetus perfectus nullus a mulieribus ederetur, hic ex libris Si- byllinis & Ditem placauit, & ludis quibusdam qui oraculo traditi erant reuocatis, depulso mor- bo, ciuitatem in spem meliorem adduxit

Hos itaque primos ludos, ex his qui postea saeculares dicti sunt, fuisse, Valerius Antias, Vale- rius Maximus, Censorinus, & Zosimus auctores sunt, Volusi Terentini exemplo factos, a qui- bus horum ludorum origo manauit. De his autem ludis trinoctio celebrari solitis, Aufonius in ternario numero ait

Trina Terentino celebrata trinoctia ludo
& Martialis. Et quae Romuleus sacra Terentus habet
Stadius quoque Siluarum III. Quippe manet & cet

M. autem Varro libro primo de scaenicis originibus, aliter de primis ludis saecularibus lo- qui uidetur, ad hunc enim modum, eorum (ut arbitratur) originem fuisse tradidit. Quum (in- quit) multa portenta fierent, & murus, & turres, quae sunt inter portam Collinam, & Esquili- nam, de coelo essent tacta, & ideo libros Sibyllinos x. uiri adiissent, renuntiauerunt, uti Diti patri, & Proserpinae, ludi Terentini in campo Martio fierent, tribus noctibus, & hostiae furuae immolarentur, utiq; ludi centesimo quoque anno fierent. Sed haec potius de aliqua eo- rum instauratione, quam de origine dicta fuisse existimo, ut paulo post differam

Primos uero ludos saeculares, multis annis post reges exactos. Poplicolaeque mortem fa- ctus fuisse, xv. uirorum commentarij, ut est apud Censorinum prodidere. Quod de re tam an- tiqua nemo mirari debet, quum de recentioribus quoque ludis maxima inter ueteres sit auctores controuersia, de secundis enim, tertijs, quartisque ludis saecularibus, diuersimode antiqui scri- ptores tradidere, aliique alio tempore eos factos esse affirmarunt, & non parum inter se dissentiunt, quae omnia infra latius a me explicabuntur. Ego autem in tanta ueterum quidem, & probatissi- morum scriptorum uarietate, quid sentiam, non facile proferrem, nisi xv. uirorum auctoritas ualde me moueret, tum quod penes eorum collegium, omnis publicorum, priuatorumque sa- crorum cura, praecipueque horum ludorum restaurandorum ratio fuere, ut auctor est Corne- lius Tacitus libro undecimo, tum quod eorum ordinem sequutum quoque fuisse animaduerti M. Verrum Flaccum Factorum Capitolinorum auctorem. Sique quod Horatius in carmine sae- culari, & libro secundo historiarum Zosimus, multique alii ueteres scriptores memoriae pro- didere

P. VALESIVS
VOLVSI. F
POPLICOLA

IGNIFERVM. CAMPVM
DITI. PATRI. AETER-
NAI. Q. PROSERPINAI
CONSECRAVELLVDOS
Q. EISDEM. DIEIS
POPVLI. ROMANI
SALVTIS. ERGO. FECEI

didere uerum est, eos centesimo quoque & decimo anno exacto restaurari solitos, nō possumus XV. uirorum temporum rationi repugnare, ut infra demonstrabo. Quorum auctoritati, etiam sine horum scriptorum testimonio, in hac re non aquiescere nefas esse existimarem, quū ipsi illi fuerint, qui & ludos ipsos peregerint, & peractos publicis commentariis memoriae tradiderint. Ipsorum igitur, ceteris auctoribus quibusque omiſſis, in horum ludorum celebratione, temporum rationem sequar, simulque pro mea uirili efficere studebo, ut omnis ambiguitas inter eos, & ceteros scriptores exorta, tollatur

Ludos igitur, qui primi uere seculares dici debent, si posteriorum temporum ratio habeatur, ex XV. uirorum commentariis facti sunt anno post Romam conditam CCXCVII. ex Capitolinorum Faistorum numerandi ratione, quam usque ad Augusti tempora sequar, M. Valerio M. F. Maximo, & Sp. Virginio. A. F. Coelimontano Tricosteo. Hoc autem elicitur primo ex Censorini libello, quem de die natali scriptum reliquit, capite tertiodecimo. Qui locus licet omnium mendosissimus sit; tamen iis consulibus, ex eorundem sententia, primos ludos saeculares debere adscribi clare annorum urbis conditae, & ludorum saecularium tempus ex XV. uirorum ratione consideranti, manifestum erit. Ludos enim ipsos saeculares a primis ad quintos, centesimo quoque, & decimo anno exacto restaurari solitos, perpetuo temporum ordine, scripserunt. Quod ita esse ex consulatuum collegijs, qui singulis annis creabantur, & sequentibus ludis clare colligi poterit. Primos enim anno Urbis CCXCVII. Secundos anno CDVII. Tertios anno DXVII. Quartos uero anno DCXXVII. & sic deinceps actos fuisse notant

Quod uero Valerius Maximus, Plutarchus, Zosimus, & alii dicunt, eos institutos, actosque fuisse a Valerio Poplicola primo consule, ita forte dici posset (nisi uolumus eorum de hac re sententiam reiicere) P. Valerium Poplicolam ipsos quidem, quum a patre Terentino edoctus esset, qui (ut dixi) primo eos ediderat; in pestilentiae, ceterorumque morborum remedium instituisse, publicisque commentariis eorum ritus, caerimoniasque tradidisse, docuisseque quotiescunque opus esset eos debere fieri, uerum quum tunc opus non esset, ipsos ab eo nequaquam celebratos esse. Postea tamen. M. Valerio, & Sp. Virginio coss. quum pestilentia urbem inuasisset, ab his primo celebrari coeptos

Posset quoque alio modo haec contradictio tolli, si Valerium Maximum, Zosimumque, & ceteros, qui primos ludos saeculares editos referunt a Poplicola primo cos. ex gente Valeria, deceptos nominis similitudine dicemus. Quum eos forte primus instituerit eius filius, qui etiam P. Valerius Poplicola appellatus est, qui cos. fuit triennio ante M. Valerium, & Sp. Virginium, cum C. Claudio Regillense, quibus primos editos XV. uirorum commentarii tradunt, praesertim quum circa ea tempora Liuio & Dionysio auctoribus, ingens in urbe fuisset pestilentia, siquidem circa primi Poplicolae tempora aliquam Romae pestem fuisse neque Liuio, neque Dionysio referunt; eosque postea a M. Valerio, & Sp. Virginio cos. editos fuisse

Potest demum, & ueriore (ut credo) ratione, haec discrepantia ita dirimi. Ipsos quidem ludos trinoctiales, atque omnia sacrificia saepius ad Terentum facta fuisse; quotiescunque scilicet aliqua publica calamitas urbem inuasisset. Siquidem eos ludos pro salute populi Romani ad placandam deorum iram, ad seditionum, pestilentiae, ceterorumque morborum remedium, celebrari auctores sunt Horatius, & Zosimus, & ad alia quaedam, quae omnia paulo post ex Horatii carmine saeculari explicabo; & hac ratione dici poterit eos. a Valerio Poplicola institutos primūque factos fuisse, & a ceteris quoque consulibus, qui ab aliis auctoribus digeruntur, quorum tamen in XV. uirorum commentariis mentio non est; quoties opus erat eos celebratos, sed nec tunc, nec postea saeculares, sed alio quodam nomine appellatos: quod innuere uidetur M. Varro libro primo de scaenicis originibus, qui ita scriptum reliquit. Quū quaedam de caelo tacta essent, & ideo libros Sibyllinos XV. uiri adissent, renuntiauerunt, uti Diti patri, & Proserpinae ludi Terentini in campo Martio fierent tribus diebus, & tribus noctibus, & hostiae furuae immolarentur &c. ubi & illud ostendere uidetur, eos fieri solitos nō fuisse, siue adhuc eorū tempus statum nō esse, quū deorū iussu celebrari coepti sint. Porrò autem illos ludos qui eodem, similique ritu, nō quoties opus esset, sed statò quoddam tempore; centesimo quoque, & decimo anno exacto, quamquam nulla in urbe pestis, aut alia uis morbi esset, quae hoc ipsum sacrum requireret, sed tantum ut is ordo seruaretur, saeculares postea appellatos fuisse existimandum, eosque esse qui a XV. uiris adeo diligenter centesimo quoque & decimo anno notati sunt, non quidem ad repellendam pestilentiam praesentem, facti, sed ad morem maiorum, hominumque salutem, & cetera bona populi Romani conseruanda. Quod disertis uerbis explicare uidetur Acro Horatianus interpres in carmine saeculari, ubi inquit: Saecularis carminis duplex deuotio esse consueuerat, aut enim pro sedanda, aut pro uitanda pestilentia, aut pro certo, & constituto numero annorum, centesimo uidelicet, & decimo anno, in Capitolio, a pueris & puellis impuberibus cantabantur. Erāt autem

autem hi ludi tanquam lustrum quoddam, & expiamentum, quo antiqui urbem Romam omnibus praeteritis noxis purgari, renouari, atque instaurari existimabant, melioremque uiuendi rationem in posterum precabantur, quod etiam aperte in carmine, quod ludis saecularibus cantabatur, explicat Horatius, quum inquit

Phoebe, siluarumque potens Diana
 Lucidum caeli decus, o colendi
 Semper & culti, date quae precamur
 Tempore sacro

Quo Sibyllini monuere uersus, & cet

Erantque apud ueteres, perinde ac est apud nos annus Iobilei, qui XXV. quoque anno redeunte celebratur, in quo omnium delictorum ueniam concedi liquet, quod & pontificum maximorum diplomata testantur. Nam quum primum a pontifice maximo Bonifacio VIII. institutus fuit, decretum est, ut centesimo quoque anno exacto celebraretur, postea ad quinquaginta primū, deinde XXV. annorum interuallum redactus est. Et quamuis is annus Iobilei XXV. quoque anno obseruetur, nihilominus etiam a pontificibus Romanis, more ueterum, alii quoque Iobilei concedi solent, & quidem ut opus est amplissimi, maiore nihilominus tempore stato redeunte. Porro autem hos ludos, qui ad Terentium centesimo quoque & decimo anno (si XV. uirorum commentariis credimus) facti, solemnes statique permanferunt, postea saeculares appellatos existimo, ut ab his ludis distinguerentur, qui quāquam ad Terentū prope Ditis patris, Proserpinaeque arā quotiescūque opus esset fierent, saeculares tamen appellati nō sunt. Illud autem scitu dignum est, primos, secundos, tertios, & forte quartos ludos, quos saeculares XV. uirorum commentarii, tempore Caesaris Augusti scripti, appellant, antiquitus nequaquam saeculares dictos; non enim ita facile hoc nomen apud uetustissimos scriptores usurpatum inueniri posse credo: nec etiam uerisimile est, quum adhuc saecula per ludos ipsos Romanis constituta non fuerint, eos saeculares appellatos. Ipsos autem uel Terentinos ut auctor est. M. Varro, a loco ubi edebantur, qui Terentus uocabatur; uel Ditis patris, aut Proserpinae ludos, seu alio quoddam nomine uocatos existimo, nobis incognito. Postea autem recentioribus temporibus saeculares dicti sunt, uel (ut dixi) ut ab aliis ludis Terentinis distingui possent, uel etiam quod plerunque semel tantum hominis aetate fierent, ut multa alia, quae quum rara sint, post saeculum uenire loquentium consuetudo usurpat, quod affirmare uidetur Ouidius libro secundo de Tristibus, quum ait

Iusserat & Phoebō dici; quo tempore ludos

Fecit, quos aetas aspicit una semel

Alij eos ideo saeculares dictos existimant, quoniam semel tantum singulis saeculis fierent. Quod ut clarius intelligi possit, non alienum ab hoc instituto erit, quid saeculum apud ueteres fuerit exponere. Est igitur saeculum (ut auctor est Censorinus in libro de die natali) spatium uitae humanae longissimum, natali, & morte definitum, a sene dictum. Quod, ut est apud eundem capite VI. de saeculo, multi uario annorum numero descripserunt. Quidam enim triginta annorum spatium, saeculum dici putant, quos multum errasse coarguit Heraclitus, qui id tempus genaeam, uel aetatem, non saeculum uocari scribit. Alii centum annis saeculum terminauere. Berofus Chaldeus Beli in Babilone sacerdos CVI. annis finiri saeculum scribit. Alii CX ut apud Romanos XV. uiri sacris faciendis. Epigenes saeculum CXII. annos complecti refert. Quidam CXX. Herodotus, & Anacreo poeta CL. apud quos legimus Arganthonium Tartesiorum regem CL. annos uixisse. Alii CLVII. ut Theopompus, qui tot annos Epimenidem Gnosium uixisse refert. Hellanicus annis CC. saeculum constituit. Cuius sententiam sequutus est Damiates, qui memorat Pictoreum ex Aetolis Epiorum gente corpore uiribusque integris CC. annos uixisse. Ephorus autem CCC. qui tradit Arcadas dicere apud se reges antiquos aliquos ad CCC. uixisse annos. Allexander, & Cornelius quingentos, qui Dandonem quendam in Illyrico tot uixisse scribunt. Xenophō. DCCC. Qui tot uixisse refert Impertriin Latinorum regem. Quidam mille annis saeculum terminauere. Fuere quidam qui nō idem putarent ubique obseruandum, sed uarie per diuersas regiones, prout in singulis sit ad caeli circulum finitiorem inclinatio, quod uocatur clima, saecula constituenda. Romanorum autem saecula, quae quidam ludis saecularibus distingui putant, centum & decem annorum esse XV. uirorum commentarii prodidere. Aliis autem uidentur esse incerta, temporum enim interualla (ut ait Censorinus) quibus hi ludi facti fuere, propter uarias ueterum scriptorum opiniones, in ambiguo esse uidentur. Siquidem Valerius Antias, M. Varro, T. Liuius, Sex. Pompeius, Zofimus, D. Augustinus, & plerique alii ueteres scriptores, eos ita institutos esse, ut centesimo quoque anno fierent, prodidere. Nam ita (inquit Censorinus) institutum esse, ut centesimo quoque

quoque anno fierent, tum Antias, tum alii historici auctores sunt. Et M. Varro libro primo de scaenicis originibus ita scribit: Quum multa portenta fierent, & murus, & turres quae sunt inter portam Collinam, & Esquilinam de caelo essent tacta, & ideo libros Sibyllinos X. uiri adiussent, renuntiauerunt uti Diti patri, & Proserpinae ludi Terentini in campo Martio fierent, tribus noctibus, & hostiae furuae immolarentur, utiq; ludi centesimo quoque anno fierent. Idem Liuius libro ab vrbe condita CXXXVI. Eodem anno (inquit) ludos saeculares Caesar ingenti apparatu fecit, quos centesimo quoque anno (is enim terminus saeculi) fieri mos est. Sex. quoque Pompeius libro XVII. ait: Saeculares ludi apud Romanos, post centum annos fiebant, quia saeculum centum annos extendi existimabant. Idem etiam refert Zosimus libro historiarum secundo, Et diuus Aurelius Augustinus libro tertio de ciuitate Dei, capite XVIII. Instaurati sunt (inquit) ex auctoritate librorum Sibyllinorum ludi saeculares, quorum celebritas inter centum annos fuerat instituta, felicioribusq; temporibus memoria negligente perierat. Huc etiam spectare uidetur id quod apud Herodianum legimus lib. III. qui eos trium spatium aetatum solitos instaurari scribit, cetesimo uidelicet quoque anno: aetatem enim hominis XXXIII. annos, ac menses III. esse, libro secundo docet Herodorus: collocando igitur in singula saecula ternas hominum aetates, id ab Herodiano recte dictum erit. XV. uirales uero commentarii, Augusti edicta, Horatius in carmine saeculari, & carmina Sibyllina, non centesimo quoque ut superiores, sed centesimo & decimo anno exacto eos referri solitos, memoriae prodiderunt. Horatius enim in carmine saeculari ita ait

Certus videnos decies per annos

Orbis, ut cantus, referatque ludos

Ter die claro, totiesque grata

Nocte frequentes

Idem quoque XV. uirorum (ut dixi) libri, Caesaris Augusti edicta, ut est apud Censorinum; & Acro interpres Horatii testantur. Saecularis (inquit Acro) carminis, duplex deuotio esse consueuerat, aut enim pro sedanda, aut uitanda pestilentia, aut pro certo, & constituto numero annorum, centesimo enim, & decimo anno in Capitolio a pueris & puellis puberibus cantabantur. Idem denique carmen Graecum, quod ipsius Sibylle oraculum esse Zosimus libro secundo prodit, his versibus refert

Alst ubi iam humanae longissima tempora uitae

Orbis agens annos, referet centumque decemque

Sis Romane memor, licet alta obliuia tentent, &c

Ego itaque, quum ita uarium, & inconstans fuerit saeculi, ludorūq; saecularium interuallum, Augusti potius edicta, Horatii, Acronis, Sibyllae, & postremo XV. uirum libros, quos identidem auctores Censorinus citat, in quibus summam animaduerti annorum constantiam, quam historicos alios ullos audire malui. De re enim pontificia libentius pontificales libros, quam alium quemquam sequi aequum uisum est. Quare ex eorundem sententia ludos saeculares in meis Fastis centesimo quoque & decimo anno finito digessi. Atque haecenus de saeculo & primis ludis saecularibus

Non minor opinionum uarietas est, quo nam anno & quibus consulibus secundi, tertii, & quarti ludi saeculares relati fuerint, quam de primis fuit; quas omnes Censorinus in libro de die natali litteris persequutus est. Nam in XV. uirum libris, eodem auctore, centesimo & decimo anno post primos, secundi digessi sunt, M. Valerio M. F. Coruo, & C. Poetelio C. F. Libone Visolo cos. anno urbis CDVIII. Liuius autem qui non centesimo & decimo quoque anno eos relatos existimat, sed centesimo, de primis quidem nihil refert; secundos uero anno CDI. factos esse, illum putasse, inde suspicatus sum, quod Zosimus secundos ludos factos esse M. Popillio. IIII. cos. scribit, anno ab vrbe condita CDVI. qui consulatus apud Liuium in annum. CDI. incidit. Zosimus enim libro secundo, Quadringentesimo sexto post Romam conditam anno M. Popillio IIII. cos. (collegae enim M. Valerii Corui nomen intercudit) eos admonitu carminum Sibyllinorum iterum factos fuisse refert. Quum enim res publica bellis, & pestilentia uexaretur, senatus consultum (inquit) factum est, ut X. uiri sacris faciundis libros Sibyllinos consulerent, quibus tot tantaque mala auerti possent, ex quorum responso denuo regesta humo apud hanc ipsam aram in extrema campi Martii parte, iuxta Lucinae lucum, ubi erat Terentum, quum de more sacra Diti patri Proserpinaeque facta, & ludi persoluti essent, eandem aram denuo operuerunt. Ex qua re factum est, ut Romanis iterum a bellis quies, & incolumitas restituerentur. Hos autem fuisse existimo quos D. Augustinus libro de ciuitate dei III. cap. XLIX. instauratos scribit

Tertii autem ludi saeculares ex quindecim uirilibus libris, quos M. Verrius Flaccus in Fastis sequutus est, facti sunt centesimo & decimo anno post secundos, P. Cornelio L. F. Lentulo Caudino

dino, & C. Licinio C. F. Varo cos. Anno vr̄bis DXVIII. quo anno in tabulis Capitolinis in alio lapide, e regione eorundem consulum ita (ut dixi) exarati sunt

LVDI . SAECVLARES . TERT
 M . AIMILIO . M . F
 M . LIVIO . M . F . M . N . SALINATORE
 MAG . X . VIR

Eos uero Antiate Liuioque auctoribus, factos fuisse tradit Cenforinus, centesimo anno post secūdos (saeculum enim centum annis statuerunt) P. Claudio Pulchro, L. Iunio Pullo cos. anno vr̄bis conditae, si Liuiam summam sequaris DI. si Capitolinam DIIII. Quorum ludorum Florus in epitoma libri XLIX. ex Liuiio sic meminit: Altero & sexcentesimo anno ab vr̄be condita, L. Marcio, & M. Manilio cos. tertium bellum Punicum coeptum. Diti patri ludi ad Terentum ex praecepto librorū Sibyllinorū facti, qui centesimo anno, primo Punico bello, quingētesimo & altero ab urbe cōdita anno facti fuerant. Horum & sequentium ludorum Zosimus mentionem omisit.

De quatorum porro ludorum saecularium anno triplex opinio est, ut tradit Cenforinus. Nā in XV. uirorum commentariis centesimo & decimo anno post tertios relati sunt, Mam. Aimilio M. F. Lepido, L. Aurelio L. F. Oreste cos. anno vr̄bis DCXXVII. Valerius autem Antias, M. Varro & T. Liuius eos editos scribunt, L. Marcio Cenforino, & M. Manilio cos. anno vr̄bis, si Capitolinos lapides sequamur DCIIII. si Liuium uero DCI. centesimo anno post tertios. Ita ut ex Liuii sententia satis manifestum sit, ludos saeculares centesimo quoque anno relatos fuisse a secundis ad quartos. Nam si secundi ludi in annum quo M. Popillius cos. fuit, teste Zosimo inciderūt, tertii in consulatum P. Claudii, & L. Iunii; quarti in consulatum L. Marcii, & M. Manilii, atque hi apud Liuiū anni sint CDI. DI. & DCI. satis liquet eos centesimo quoque anno factos ex Liuii sententia fuisse. De his ludis ex Liuiio meminit in epitoma libri XLIX. Florus ita: Diti patri ludi ad Terentum ex praecepto librorum Sibyllinorum facti, altero & sexcentesimo anno ab urbe condita. L. autem Piso uir censorius, Cn. Gellius, & C. Cassius Hemina qui illo tempore uiuebant post annum tertium factos tradidere, anno ur̄bis cōditae DCVII. Cn. Cornelio C. F. Lentulo, & L. Mummiō L. F. Achaico cos. Quam controuersiam ex Acrone interprete Horatiano supra tolli posse demonstraui. Si enim duplex fuit deuotio carminis saecularis, etiam ludorum saeculariū fuisse facile existimari potest. Ita ut alii ordinarii essent, qui certo tempore, & constituto referrentur, ut qui centesimo decimo quoque; uel centesimo anno fiebant; alii uero qui extra ordinem, pro re nata sedandae, uel vitandae pestilentiae causa, ut illi quorum alii scriptores fortasse meminerunt. De tertiis ac quartis (ut dixi) ludis saecularibus Zosimus nihil tradit. Locus autem Cenforini in quo quattuor priores ludi saeculares notati sunt ita corrupte, & mendosissime in uulgatis Aldinis codicibus legitur. Primos ludos saeculares exactis regibus cum post Romam conditam annis CCLV. a Valerio Publicola institutos esse ad XL. uirorum commentarios anno CCLXXXIX. M. Valerio Sp. Virginio cos. anno post urbem conditā VIII. & XL. ut uero in cōmentariis XII. uirorum scriptum est anno CCCCX. M. Valerio Coruino; & C. Petilio cos. Tertii ludi fuerunt Antiate Liuioque auctoribus P. Claudio Pulchro L. Iunio Pullo cos. anno quingētesimo duodeuicesimo P. Cornelio Lentulo C. Liuiio Varro cos. De quatorum ludorum anno triplex opinio est. Antias enim & Varro & Liuius relatos esse prodiderunt L. Marcio Cenforino M. Manilio cos. post Romam cōditam anno DCV. At Piso censorius, & Cn. Gellius, & Cassius Hemina qui illo tempore uiuebat, post annum factos tertium affirmant Cn. Cornelio Lentulo L. Mummiō Achaico cos. idest DC. anno III. In XV. uirorum autem commentariis notantur sub annis DCXXIX. Aemilio Lepido & L. Aurelio Oreste cos. Quae uerba ego sic restitui: Primos ludos saeculares exactis regibus constat post Romam conditam annis CCXLV. a Valerio Poplicola institutos esse. At ex XV. uirum commentariis anno CCXCVIII. M. Valerio, Sp. Virginio cos. Secundi facti sunt Antiate & Liuiio auctoribus, M. Popillio IIII. & M. Valerio cos. anno post urbem conditam VI. & CD. ut uero in commentariis XV. uirum scriptum est anno CDVIII. M. Valerio Coruino, C. Poetelio cos. Tertii ludi fuerunt Antiate Liuioque auctoribus, P. Claudio Pulchro, L. Iunio Pullo cos. anno ab V. C. DV. ut in XV. uirorum autem commentariis scriptum est, anno D. duodeuicesimo. P. Cornelio Lentulo, C. Licinio Varro cos. De quatorum ludorum anno triplex opinio est, Antias enim & Varro, & Liuius relatos esse prodiderunt L. Marcio Cenforino, M. Manilio cos. post Romam conditam anno DCV. At Piso censorius & Cn. Gellius, & Cassius Hemina, qui illo tempore uiuebant, post annum factos tertium affirmant, Cn. Cornelio Lentulo, L. Mummiō Achaico cos. idest DCVIII. anno. In XV. uirorum autem commentariis notantur sub annis DCXXIIX. Mam. Aimilio Lepido, & L. Aurelio Oreste cos. & cet. Haec ita se habere, hinc colligere possumus, quod de singulis ludis diuersae opinionis referuntur, extrema autē semper XV. uirorum librorum est. Quum autem primos ex XV. uirorum libris

ralibus libris scriptū sit factos anno CCXCIX. Secundus anno CCCC. & X. tertius anno DXIIX. quartus DCXXIX. malui seruire constantiam ceteris & decimi anni, quare ita legi CCXCIX, CDVIII. DXIIX. & DCXXIIX. annorum summam Varronis, non tabularum Capitolinarum sequutus, quam Censorinum quoque sequutum fuisse animaduerti. Neque enim M. Valerius & Sp. Virginius anno CCXCIX. inire potuerunt, quum primi consules anno CCXLV. inierint, neque ullae supputationes sunt, quae illam summam & rationem tueatur. Praeterea in secundis ludis uidetur uerisimile ex CCCCIIIX. mendose factum esse CCCCX. nam de tertiis non est dubium, diserte enim scripti sunt anno DXIIX. Ergo & in quartis DCXXIIX. restituendum est. Atque etiam si in Fastis Capitolinis hi consulatus mira constantia CCXCVII. DCVII. DXVII. & DCXXVII. nominantur, uerisimile uidetur, ut in Censorini summa quae Varronis est, & uno anno Capitolinam antecedit, ea constantia custodiatur. Desiderari nomina auctorum in secundis ludis Antiatis, & Liuii maxime puto, qui concordēs in tertiis, & quartis citantur, itemque nomina consulum quae ex Zosimo suppleui. Atque haecenus de iis ludis saecularibus quae ante Augusti tempora celebrati sunt

Quintos ludos saeculares centesimo & nono anno exacto, ex XV. uirorum annorum summa, postea quam quarti celebrati fuerant, fecerunt Censorino & Dione auctoribus, imp. Caesar Augustus, & M. Vipsianus L. F. Agrippa, anno post urbem conditam si Varronis summam sequaris DCCXXXVII. si Capitolinam DCCXXXVI. C. Furnio C. F. & C. Iunio C. F. Silano cos. anticipato anno, quum eos sequenti facere debuissent, ut centesimus decimus expletus esset, constansque annorum ratio seruaretur. Quod cur factum fuerit, latius supra docui, ubi de tempore urbis conditae disputauim. Nam Caesaris dictatoris tempore, uetus annorum ab urbe condita ordo L. Taruntio Firmano, & Varrone auctoribus immutatus est. Is enim annus qui ex antiqua summa DCCXXXVI. ab urbe condita erat, ex noua numerandi ratione. DCCXXXVII. factus fuerat. Caesar uero Augustus quum uoluisset antiquam & religiosam celebrandi ludos rationem retinere, ut septimo suae decadis anno fierent, non ad antiquam sed recentem annorum summam respexit, eosque anno urbis si tabulas Capitolinas sequaris DCCXXXVI. si Varronis autem quam tum sequebatur, DCCXXXVII. quo potissimum decadis anno id est VII. celebrari solebant. Sed quum de iis latius supra disputauerim, reliqua persequar. Magistri autem XV. uirum, qui Augusti ludis saecularibus praefuerunt, adhuc in fragmento Capitolino ita supersunt

LVDI . SAECVLARES . QVINCT
 IMP . CAESARE . DIVI . F . AVGVSTO
 C . SENTIO . C . F . C . N . SATVRNINO
 M . CLAVDIO . M . F . M . N . MARCELLO   MAG . XV . VIR
 M . FVFIO . M . F .   STRIGONE
 D . LAELIO . D . F .   D . N . BALBO

Cur autem hi ludi post C. Silij & L. Munatii Planci consulatum in Fastorum Capitolinorum fragmento, prope finem imperii Augusti supersint, satis supra in posteriore Fastorum praefatione aperui. De his ludis T. Liuius libro CXXXVI. eodem anno (inquit) ludos saeculares Caesar ingenti apparatu fecit. Zosimus autem hos ludos abolitos paulatim, & sicut ipse refert diu intermissos, quibusdam aduersis rebus incidentibus, Sibyllinis monitis, Augustum instaurasse scribit, L. Censorino & M. Manilio Cos. C. Atteio Capitone iuriconsulto, & xv. uiro sacris facundis, circuitum, spatiumque subiiciente, leges uero & mores, ritumque factorum libris indicantibus Sibyllinis, qui ab eo interpretabantur. Zosimi sententiam confirmare uidetur eo longeprior Claudius Caesar in historiis suis; qui intermissos eos; Augustum multo post diligentissime annorum ratione subducta celebrasse tradidit, ut est apud Tranquillum. De ludis saecularibus Augusti, Plinius libro VII. capite XIX. mentionem facit. Suetonius quoque in Augusto cap. XXXI. Fecit (inquit) ludos saeculares, quibus iuuenes utriusque sexus prohibuit ullum nocturnum spectaculum frequentare, nisi cum aliquo maiore natu propinquorum. De his ludis Ouidius libro II. de tristibus ad Augustum Caesarem ita scribit

Iusserat & Phoebos dici, quo tempore ludos

Fecit, quos aetas aspicit una semel

His autem ludis cantatum fuisse carmen saeculare, quod ab Horatio editum fuit

Phoebae, siluarumque potens Diana. Acro & Porphyrio interpretes auctores sunt. Dio etiam historiarum libro LIII. & Censorinus cap. XIII. hos ludos ab Augusto Caesare, C. Furnio, & C. Silano cos. factos scribit, anno urbis DCCXXXVII. De saecularibus Augusti extat apud Antonium Augustinum nummus argenteus in cuius altero latere est: IMP CAESAVG XV VIR LVD SAEC F. in altero uero L MESCINIVS RVFVS III VIR

Post Caesarem Augustum sequentes principes ludos saeculares ad libitum potius, & pro arbitrio, quam religionis ergo celebrasse, non obseruato centum & decem annorum religioso ordine, satis constat. Nam Claudius Caesar primus post Augustum, anno ab urbe condita DCCC. sextos ludos saeculares ipso IIII. & L. Vitellio IIII. cos. quasi anticipatos ab Augusto, nec legitimo tempori referuatos, fecit. Quamquam ipse alias postea, monumentis litterarum tradiderit, Augustum in saecularium editione diligentissime temporum rationem seruasse. Claudium imp. suspicatus sum eos ob hanc causam ante statum tempus celebrasse, quod saeculares ipsos uoluerit ad annum quendam insignem redigere, perinde ac ad centesimum, tanquam ad saeculi initium, uetereque obseruatione tanquam parum apta relicta, eum rationem habuisse. potius annorū urbis conditae, quibus in saecula distributis, centum annos vniciq; saeculo dispensauit, quam ueteris & ineptae religionis, quae nulla, ut tum forte uidebatur, haud sane probabili ratione, annum saecularem conciso decenni numero obseruabat. Atq; ob eam rem singulo quoq; centesimo anno urbis eos in futurum referri debere instituerat, eaq; ratione ipse primus omnium ediderat. Qui tamen sequentium principum, qui eum sequeretur neminem praeter Philippum imp. habuit. Is enim ludos saeculares millesimo urbis conditae anno fecit. Quapropter quū inter Claudii, & eos quos Aug. Caesar ediderat ludos LXIII. anni tantū intercessissent, inrisa est (ut ait Tranquillus in eius uita) uox praeconis inuitatis more solemnī ad ludos, quos nec spectasset quispiā, nec spectaturus esset, quū superessent adhuc qui spectauerant, & quidā histrionum producti olim, producerentur quoq; inter quos (ut Plinius libro VII. cap. XLII. refert.) Vnus Stephanio fuit, qui primus togatus saltare instituit; eū enim saltasse scribit utrisq; ludis saecularibus, & Augusti, & quos consulatu suo quarto Claudius Caesar fecit, quando LXIII. non amplius anni interfere. De eisdem ludis, idem Plinius libro VIII. cap. XLII. Claudii (inquit) Caesaris saecularium ludorum circensibus, excusso in carceribus auriga, albati equi palmam occupauere. Cornelius quoque Tacitus libro XI. ait; iisdem consulibus ludi saeculares DCCC. post urbem conditam anno, quarto & LX. quam Augustus ediderat spectati sunt. De iisdem ludis Censorinus & Dio mentionem faciunt, prior cap. XIII. sequens in Claudii uita libro LIX

Septimos ludos saeculares ut testantur Censorinus, & in Domitiano Tranquillus; computata ratione temporum, ab anno, non quo Claudius proxime, sed olim Augustus ediderat, fecit Imperator Domitianus Augustus, ipso XIII. & L. Minucio Rufo cos. anno post urbem conditam DCCCXLI. Quam recte autem haec Tranquillus scripserit, haud satis scio. Si quidem Domitianus imperator nec Augusti, nec Claudii saecularium, quum ipse eos celebrasset, rationem habuit. Non Claudii, quia uix quadragesimus ab eius ludis annus exactus erat. Non Augusti, quia sex annos anticipauit. Eos enim non DCCCXLI. sed DCCCXLVII. ad Augusti summam edere debuisset. Quod qua ratione fecerit haud equidem scio. Tacitus libro XI. se hanc causam reddidisse scribit: ubi ita ait: Vtriusque principis, & Claudii, & Domitiani, rationes praetermitto de ludis saecularibus, satis narratas libris, quibus imperatoris Domitiani res composui. Nam is quoque edidit ludos saeculares, iisque intentius fui sacerdotio XV. uirali praeditus, ac tum praetor, quod non iactantia refero, sed quia collegio XV. uirum antiquitas ea cura, & magistratus potissimum exequabantur officia caerimoniarum. Ego autem existimarem, Domitianum ipsum ludos saeculares, a numero decenni septenario, in quo prius celebrabantur tanquam parum apto ad primum eius decadis, Liuianam forte, & Antiatas annorum summam in hac dumtaxat re sequutus, redigere uoluisse, in qua ex antiqua consuetudine ludos saeculares referri oportebat; & ita aliqua ratione Augusti ordinem est sequutus, potius quam Claudii, non quidem ratione numeri, sed annorum decadis. De ludis saecularibus Domitiani uidi in museo Achillis Maffei antiquum eiusdem nummum aereum, in quo haec scripta sunt: IMP. CAES. FLAV. DOMITIANVS. AVG. GERM. PONT. MAX. TR. POT. VIII. COS. XIII. LVD. SAEC. FEC. De his ludis scribit Papinius in silua ad V. P. Gallicum, cui titulus Soleria; quum inquit

Nec tantum induerit fatis noua saecula crimen

Aut instaurati peccauerit ara Terenti

Martialis quoque de eisdem meminit epigrammatum lib. III. ita

Hic colat ingenti redeuntia saecula lustrō

Et quae Romuleus sacra Terentus habet

Magna quidem superi petimus sed debita terris

Pro tanto quae sunt improba dona Deo

Eosdem etiam simul cum iis quos Claudius fecit, innuit in epitaphio cuiusdam matronae, quae binis ludis saecularibus Claudii, & Domitiani interfuerat, quum ait

Bis mea Romano spectata est vita Terento

Et nihil extremos perdidit ante rogos

Terenti autem Varro (ut supra dixi) in linguae Latinae commentariis, Ouidius in Fastis, & plerique ueteres mentionem faciunt. Sex. Aurelius Victor: Domitiani (inquit) tempore ludi saeculares celebrati sunt

Octauos ludos saeculares, centesimo & XV. anno, postquam eos Fl. Domitianus ediderat, Censorino & Zosimo auctoribus, fecerunt Imperatores Caes. L. Septimius M. F. Seuerus Pius Pertinax Aug. & M. Aurelius L. F. Antoninus Pius Fel. Augustus, L. Fabio M. F. Cilone II. & M. Annio M. F. Libone cos. Anno post urbem conditā DCCCCLVII. In ludis enim saecularibus celebratis Seuerus imperator, nec Claudii, nec Domitiani annorū, sed antiquae Augusti summae rationem habuit, quum eos CC. & XX. anno exacto, posteaquam ipsos Augustus ediderat, fecerit. De his Herodianus mentionem facit libro III. quum ait: Vidimus item sub illo quosdam ludos omnis generis, cunctis editos theatri, simulque supplicationes, & peruigilia ad formam Cereris initorum, saeculares hi tum appellabantur, celebratos ut aiunt decurso trium spatium aetatum. Siquidem vrbe tota atque Italia praecones ibant conuocatum omnes ad ludos, quos nec uidissent haecenus, nec uisuri postmodum forent. Scilicet interuallum praeteritae, futuraeque celebritatis superare hominum aetatem significantes: Dio quoque in Seueri vita, aetate sua eos factos memoriae prodidit. Est apud Antonium Augustinum castissimi & elegantissimi uirum ingenii nummus aereus cum hac stelographia. SEVERVS. PIVS. AVG. P. M. TR. POT. XII. COS. III. LVD. SAEC. FEC

Post Seuerum negat amplius instauratos fuisse Zosimus, quoniam hic centum & decem annorum ambitus, ueterum iam auctoritate receptus, in Constantini Christiani principis, ac Licini quartum incurrisset consulatum: quamquam ego apud Capitolinum, Eusebium, Cassiodorum Sex. Aurelium Victorem, Eutropium; & in nummis Philippi antiquis, nonos ludos saeculares a Philippo imperatore anno urbis conditae millesimo, Philippis patre III. & Filio II. cos. editos inuenierim. Decimo praeterea eos factos ab Honorio imperatore sexto suo consulatu refert Claudianus: quos utrorumque principum ludos, ideo Zosimum praeteriisse existimo, quod ludi qui a Philippo celebrati sunt, praeter antiquum annorum ambitum facti fuerint. XI. III. tantum anno posteaquam eos Seuerus fecerat exacto, ob quam rationem etiam ita ludorum saecularium Claudii ineminit tanquam non legitimo tempore factorum. Honorii quoque ludos tacuit, quum acerrimus esset nostrae religionis hostis, ne principis Christianissimi in hac re mentionem faceret, quod existimaret ab eo potius pollutos, quam editos ludos. Constat autem (ut de Philipporum ludis ante loquar) ex Eusebio in chronicis, Cassiodoro, Eutropique libro IX. ob solemnitatem millesimi urbis anni, sub Philippis expleti, sacra ingenti ludorum, & spectaculorum apparatu a Philippis patre, & filio Augustis fuisse celebrata, bestiasque innumerabiles in circo maximo interfestas, & ludos in campo Martio theatrales tribus diebus, & tribus noctibus populo peruigilante editos, quibus ludis, quos etiam saeculares appellat Sex. Aurelius Victor, dicitur Philippum iuniorem, tum quinquennem, qui ideo agelastus dictus est, quod nunquam risisse feratur, patrem petulantius cachinantem, quamquam adhuc tenerū uultu auersato notauisse. De eisdem ludis Iulius Capitolinus in Gordiano: Fuerunt (inquit) sub Gordiano Romae elephanti XX. & II. quorum ipse XII. miserat, Alexāder. X. alces X. tigres X. leones mansueti LX. leopardi mansueti XXX. belbi. I. hienae X. gladiatorum fiscalium paria mille. hippopotamus, & rhinoceros unus, archoleontes X. camelopardali X. onagri XX. equi feri XL. & cetera huiusmodi animalia innumera, & diuersa, quae omnia Philippus ludis saecularibus uel dedit, uel occidit. Has autem omnes feras mansuetas, & praeterea efferas, parabat Gordianus ad triumphum Persicum, sed uotum publicum nihil ualuit, nam omnia haec Philippus exhibuit saecularibus ludis, & muneribus, atque circensibus quum millesimum ab vrbe condita annum, in consulatu suo, & filii sui celebraret. De saecularibus ludis Philippi multam, & uariam mentionem fieri uidi in plerisque uetustis eiusdem aereis, & argenteis nomismatibus; quae sunt Venetiis in museo integerrimi uiri Stephani Magni patricii Veneti. Is inter ceteram, quam habet ueterum nummorum supellectilem, octo quoque aut decem habet Philipporum argenteos, aereosque nummos, variis & mirabilibus in primis significationibus ornatos; inter quos duo sunt alter aereus, alter argenteus eiusdem signis excusi; ab uno enim latere circum Philippi senioris caput sunt litterae: IMP CAES. M. IVL. PHILIPPVS. AVG. COS. III. ab altero uero, in nummo

ino tantum argenteo nota I. cum hac inscriptione: SAECVLARES . AVGG . in cuius medio est leo. Est alius eiusdem nummus cum nota numeri II. in quo cum iisdem uerbis est lupa praebens Romulo & Remo infantibus mammas. Tertius porro nummus Philippi iunioris circum eius caput scriptum habet: IMP . CAES . M . IULIVS . PHILIPPVS . AVG . . COS . II . a tergo nota III. & haec uerba SAECVLARES . AVG . cum animali facto ad caprae formam sine cauda, quod alcem fuisse credo. Quartus est Philippi vxoris sic inscriptus: MARCIA . OTACIL . SEVERA AVG , ab alio latere nota IIII. Cum hippopotamo. Quintus porro nummus est Philippi senioris cum nota numeri V. & ceruo litterisque iisdem quas supra rettuli. Sextus nummus eiusdem etiã est cum nota VI. supra quam est animal capra non absimile, sed cum cornibus ferratis, quae forte hiena erat. Res visu digna, & maxime memorabilis uisa est. In iisdem enim nummis omnia animalium genera formata fuisse existimaui quae Philippum ludis saecularibus exhibuisse paulo ante ex Capitolino, in Gordiani uita ostendi. Sunt eo in loco, & alii argentei aeneique de iisdem ludis Philipporum nummi, in quorum uno qui est Philippi senioris, circum columellae signum sic inscriptae cos . III. Est: MILIARIVM . SAECVLVM. In altero qui Philippi iunioris caput habet circum elephatum est ita scriptum: AETERNITAS . AVG . Multos praeterea uidi, quos nunc longum esset enumerare. Porro autem cum hos ludos celebravit Philippus, neq; Augusti, & Seueri; neque Domitiani annorum rationem habuit, sed ea quae Claudium, etiam Philippum ratio mouit, qui ut ille octingentesimo sic ipse millesimo urbis anno expleto, eos celebravit

Vidi etiam in eodem museo Gallieni argenteum nummum in cuius altero latere circa eiusdem caput scriptum erat GALLIENS . AVG . ab altero uero erat ceruus cum hac inscriptione SAECVLARES . AVG . Hanc rem tanquam nouam miratus sum, nec quid dicam habeo, ipsum enim ludos saeculares celebrasse & temporum ratio repugnat, & nemo quod sciam, auctor est. Quare res ipsa in ambiguo sit

Decimo Romae ludos saeculares remotis (ut existimo) daemonum sacrificiis, solis tantum circensibus, & theatralibus ludis, qui usque ad ea tempora perdurauerant, Imp. Honorius Augustus sexto suo consulatu, ducentesimo anno, postquam a Seuero editi fuerant, fecit; ludorum Philippi tanquam, qui non legitimo tempore celebrati fuerint, ratione neglecta; Fuit is annus urbis ∞ CLVII. Nam Constantinum Imperatorem, qui primus Romanorum principum publice Christi fidem relicta antiqua superstitione, est amplexus hos celebrari uetuisse est existimandum. Quum Eusebius eiusdem edicto antiquorum templa clausa, daemonum sacrificia prohibita, ludosque plurimos sublato fuisse, referat. Ceterum Honorius imp. eos hac lege celebrandos Romanis concessisse crediderim, ut sine sacrificiis, solis tantum ludis circensibus, & theatralibus, illos in memoriam pristinae celebritatis ederent, a quibus solemnibus difficillime Romani auelli poterant; quod sensim Romanorum pontificum praecipua, & perpetua opera factum est; ut de ludis gladiatoriiis, Lupercalibus, uirginibus Vestalibus & ceteris huiusmodi, quae omnia longo tempore etiam post Constantinum in urbe permanferunt. De his ludis Claudianus in panegyrico sexti Honorii Imp. consulatus ita scribit

Nunc praesens etiam Getici ne laurea belli
Declinare potest, sedes ne capacior ulla
Tantae laudis erit? tua te benefacta morantem
Conueniunt meritisque suis obnoxia uirtus
Quod seruauit amat, iam flauescientia centum
Messibus aestiuae detondent Gargara falces
Spectatosque iterum nulli celebrantia ludos
Circumflexa rapit centenus saecula consul

Ceterum eos Honorius non seruata antiqua religione centum & decem annorum edidit, sed ducentesimo tantum anno post superiores celebratos fecit, quum illos ducentesimo & vigesimo facere debuisset; hoc est anno urbis ∞ CLXXVI. Quod ideo factum puto, quia iam falsa opinio illa animos omnium imbuerat, eos antiquis temporibus, centesimo quoque anno tantum fieri solitos. Nam omnes horum temporum auctores, qui de eis scripserunt, illos antiquitus centesimo quoque anno fieri solitos

tradunt. Post Honorium imperatorem uero eos nulla ratione amplius instauros existimo; neque enim est aliqua eius rei memoria; quum praesertim centesimus annus post, in Anastasii, Theodericique imperia incidat, quibus uniuersae fere antiquorum caerimoniae, & ritus exoleuerant quum religio sanctissima Iesu Christi, quae his superstitionibus infensissima erat, omnia iam obtinisset

De diebus porro quibus hi ludi celebrabantur, quos trinos fuisse auctor est in Ternario numero Aufonius, quum ait

Trina Terentino celebrata trinoctia ludo

quod etiam Valerius, Eusebius, & Cassiodorus affirmant, nunc paucis me expediam. Eos Zosimus, post messis tempus fieri solitos refert. Cuius rei nullam apud alios scriptores mentionem extare uidi. Ego autem quantum coniecturis quibusdam consequi potui, tempora prius distinguenda esse existimo, deinde de diebus differendum. Nam alio tempore dum res publica fuit, alio uero sub imperatoribus, eos referri solitos opinor. Republica enim stante (quamquam hoc pro certo haud affirmare ausim) XI. X. & IX. Kal. Mai, Parilibus, & duobus diebus sequentibus eos edi solitos fuisse, his rationibus mihi persuasi. Quum ludi pro urbis salute, atque imperi aeternitate fierent, uerosimile uidetur, eos urbis natali die celebrari solitos. Meam uero hanc opinionem maxime confirmat, quod ex antiquis nummis collegi, eos sub imperatoribus postea, diebus natalitiis eorundem imperii instauros fuisse. Qui procul dubio id ex antiquo ritu acceperunt; ante Augustum enim eos natali urbis Romae die factos fuisse existimandum est. Quum uero singulare imperium Roma perfereret, tum haec sacra quae pro salute urbis & reipublice agebantur; a Romanis principibus ad suam & urbis, cuius domini erant deuotionem translata sunt; ludique qui Parilibus celebrabantur, suis ipsorum imperii diebus natalitiis peragi uoluerunt. Ipsos autem ludos Augustorum aetate diebus imperii natalitiis referri solitos, ita ex Domitiani nummis, nam Augusti, uel Claudii eiusmodi non extant, demonstrari potest. Satis ex his quae supra in commentariis dixi, manifestum est, Romanos principes qui ad imperii fastigium euecti erant, primo imperii die, tribuniciam potestatem assumere solitos, nisi eam, quod plerumque accidit, praedecessore uiuo obtinuissent. Ex qua, ut tradit Dio, annos quoque imperii numerabant, ita ut quum dicitur tribuniciae potestatis primum, secundum, & tertium; nihil aliud significetur quam eum imperatorem imperii annum primum, secundum, & tertium agere. Domitianus igitur (ut in eius uita tradit Tranquillus) statim post Titi fratris mortem, primo imperii die, qui fuit Idibus Septembris tribuniciam etiam potestatem, quam patre, fratreque uiuis, obtinere non potuerat, suscepit. Isque dies fuit imperii natalis, quem magna ludorum celebritate ueteres principes Romani colere solebant. Proximis uero Kal. Ianuariis, quum octauum consulatum iniisset; eum, ut tradit Tranquillus, usque ad quartum decimum continuauit. Satis autem ex Censorino, & antiquis Domitiani nummis liquet, ipsum ludos saeculares consulatu suo XIII. fecisse. Sic enim in iis legitur

IMP. CAESAR. DOMITIANVS. AVG. GERM. COS. XIII. LVD. SAEC. FEC
 Qui consulatus in septimum, & octauum sui principatus annum, ut ex Fastis cognosci potest, incidit. Hoc est in tribuniciam potestatem VII. & VIII. Quod etiam ex his duobus nummis eiusdem argenteis intelligitur. IMP. CAES. DOMIT. AVG. GERM. PONT. MAX. TR. POT. VII. IMP. XIII. COS. XIII. Item in alio. IMP. CAES. DOMITIANVS. AVG. GERM. P. M. TR. P. VIII. CENS. P. P. P. COS. XIII. LVD. SAEC. EEC

Ex quibus nummis clare quod dixi manifestum est, annum Iulianum quo ipse XIII. consul fuit, duos eius imperii, & tribuniciae potestatis annos VII. & VIII. attigisse. In quo a Kalend. Ianuariis ad Idus Septembres (is dies imperii natalis & tribuniciae potestatis erat) posterior septimi imperii anni, ab Idibus uero Septembris, ad Kal. Ianuarii sequentis anni Iuliani, prior octaui tribuniciae potestatis, & imperii anni pars transacta fuit. Quum autem ludi saeculares Domitiani, consulatu eius XIII. tribunicia uero potestate VIII. relati tradantur; illud postremo necesse est, ut inter Idus Septembres, & prid. Kal. Ianuarias eiusdem anni editi sint, quandoquidem consulatu XIII. ante easdem Idus tribunicia potestas non VIII. sed VII. post Idus uero, immo Idibus ipsis, octaua referatur: proximis uero Kal. Ianuariis quamquam adhuc tribunicia VIII. sit; non tamen est amplius annus XIII. consulatus. Necesse itaque est ut ludi saeculares Domitiani inter Idus Septembres, & pridie Kalend. Ianuarii anni consulatus XIII. acti sint. Ceterum quum inter Idus Septembres & pridie Kalend. Ianuarii nullus memorabilis dies, tantaque solemnitati aptus esse reperiatur, reliquum est ut dicamus, ipsos ludos Idibus Septembris, die natali imperii Domitiani, & duobus diebus sequentibus XVIII. & XVII. Kal. Octobris celebratos. Atque haec de saecularibus Domitiani satis sint

Eadem

Eadem de saecularibus Seueri imperatoris ratio est. Quos Censorinus L. Fabio Cilone II. & M. Annio Libone cos. factos fuisse refert. Extat apud Antonium Augustinum antiquus Seueri nummus, ita inscriptus: SEVERVS. PIVS. AVG. P. M. TR. P. XII. COS. III. LVD SAEC. FEC. Ex Dione uero, & Aelio Spartiano elicitur imperii Seueri natalem diem fuisse Idibus Maii. Eo autem anno quo Cilo II. & Libo consules fuerunt, ut ex Fastis consularibus liquet, Seuerus tribuniciam potestatem egit XI. & XII. vndecimam quidem a Kal. Ianuarii ad Idus Maii; duodecimam uero ab Idibus Maii, ad prid. Kal. Ianuarii. Quod si ludi saeculares Seueri, ut nummus indicat, tribunicia potestate XII. Seueri facti sunt, Cilone II. & Libone cos. ut tradit Censorinus, necesse est ut relati sint, ea illius anni parte, quae est Idibus Maii, ad prid. Kal. Ianuarii. Quo temporis interuallo, quum nullum insigniorem diem extare uiderim, quam imperii natalem, eos suspicatus sum celebratos fuisse Idibus Mai, imperii die natalitio, & duobus sequentibus, more maiorum

Hoc idem postremo de Philippo dicendum est, quod idcirco minime praeterire uolo, quod ex hac disputatione difficillimam quaestionem enodari posse existimo. Constat igitur ex antiquis nummis, quorum exempla supra relata sunt, & veterum scriptorum monumentis, duos Philippos imperatores, patrem & filium ludos saeculares anno ab vrbe condita millesimo expleto fecisse. Quod quamquam primo aspectu iis qui in Fastorum lectione uersati sunt, fieri non posse uideatur, quod Philippi senioris tertius, iunioris uero secundus consulatus, quibus ludi celebrati traduntur, non in ∞ sed in ∞ I. annu urbis inciderint, haec tamē contradictio hac ratione tolli facile potest. Si enim animaduuerimus diem natalem imperii Philippi Augusti fuisse circa Kal. Martias, ut supra demonstraui, Peregrino & Aimiliano cos. post Gordianum occisum; facile etiam intelligemus eos & millesimo ab vrbe condita anno, & consulatu eiusdem tertio, filiique sui secundo celebratos fuisse, quotiescunque die natali imperij editi sint. Nam si eos circa Kal. Martias die natali imperii fecit, non quidem superiore anno eos referre potuit, quo ipse II. filius uero primum cos. fuit, quando quidem is non ∞ . sed C ∞ XCIX. adhuc esset, millesimus enim proximis Parilibus inchoandus erat. Si igitur eos & millesimo urbis anno, & die natali imperii sui fieri uoluit, necesse fuit, ut eos in sequentem annum Iulianum disferret, quo ipse III. filius uero II. cos. fuit, cuius priores tres menses extremi anni ∞ . urbis conditae fuerunt, si quidem proximis Parilibus ∞ I. incipiendus erat. Quum illud satis constet annum Iulianum unum, binos urbis conditae attingere, ille enim Kal. Ianuarii hi uero XI. Kal. Maii auspiciari solent. Reliquum est ergo, ut ludi saeculares Philippi facti fuerint, circa Kal. Martii anni ∞ . urbis conditae patre III. & filio II. cos. in fine eius anni. Nam ∞ I. proximis Parilibus inchoari debebat. Quod etiam confirmant Eusebius, & Cassiodorus, qui ita scribunt: Regnantibus Philippis, millesimus urbis annus expletus est; ob quam solemnitatem ludi theatrales, & circenses, & cetera, facti, quasi hoc in fine anni millesimi urbis Romae factum esse demonstrant, qui erat circa principium anni Iuliani. Suggestit deinde Cassiodorus: Quadraginta missus natali urbis Romae concurrerunt, hoc est: sequenti, in quo iam millesimus annus expletus erat, primusque noui saeculi incipiebat; quod idem innuit quum inquit; & Agon mille annorum, id est exactorum, actus: Quod etiam Philippi antiqua nomismata indicant cum hac inscriptione PHILIPPVS. AVG. COS. III. SAECVLVM. NOVVM. perinde ac post mille annos, saeculum alterum inciperet

De ritu autem saecularium ludorum haec fermè tradit Zosimus. Instante ludorum tempore per totam Italiam praecoones mittebantur conuocatum omnes ad eos ludos, quos nemo adhuc spectasset, nec amplius spectaturus esset, significantes scilicet praeteritae, futuraeque celebritatis interuallum, supra omnem hominum esse aetatem. Tum paucis antequam spectacula ederentur diebus, imperator ipse, siue consules, & XV. uiri sacris faciendis in Capitolio, & Palatio, ante Apollinis Palatini, & Iouis Capitolini templa, pro suggestu confidentes, populo piamina, seu februa distribuebant, hoc est quae ad flagitiorum expiationes pertinerent. Haec erant thedae, sulphur, & bitumen. Ea uero liberi tantum capiebant. Serui enim his solemnibus sacris omnino exclusi erant. Hoc autem in antiquo Domitiani nummo, qui est apud Achillem Maffeam, aperte intelligitur, in cuius altera parte est ipsius imago, cum hac stelographia: IMP. CAES. DOMIT. AVG. GERM. COS. XIII. A tergo autem haec sunt: In primis vir, quem imperatorem esse uerisimile est, pro amplo suggestu laeua, ante templi cuiusdam porticum, quae quattuor columnis Corinthiis substat, sedens, distribuensque eiusmodi piamina manu dextra, atque ante pedes habens duo uasa, sub cuius tribunali hoc scriptum est: SVF. P. D. hoc est suffimenta populo data. Ante quem a parte dextra sunt duo praeterea homines alter paruus prope illum manus attollens, aliquid a sedente principe accepturus,

perinde ac pueri facere solent; alter grandior retro accipiens haec suffimenta, seu piamina de manu principis sedentis: & circum scriptum est: PONT. MAX. TR. POT. VIII. CENS. P. P. P. LVD. SAEC. FEC. Ad haec coibat populus, tum in ea quae supradiximus loca, tum praeterea in Dianae templum, quod in Auentino colle conditum erat, vbi cuique libero ordeum, triticum, fabasque dari mos erat parcis offerendas. Huius quoque rei in antiquo etiam Domitiani nummo aereo qui est apud eundem Achillem mentio est ita. In eius enim altera parte est ipsius imperatoris caput cum his litteris: DOMITIANVS. AVG. GERM. P. M. TR. P. VIII. CENS. P. P. P. in altera uero, est templum eximium cum porticu, quattuor columnis Corinthiis suffulta, ante quam dextra est uir pro amplo suggestu sedens (ipse est Domitianus) habens ad pedes tria uasa, aut tres urnas (tria enim frugum genera distribuebantur) sub tribunali uero, siue suggestu scriptum est, FRVG. AC. ex alia uero nummi parte, A. POP. i. Fruges acceptae a populo. Imperator enim sedens, dextera manu, quam porrectam habet, pateram tenet, ex alia uero nummi parte, idest sinistra, sunt uiri duo stantes ante eius tribunal, duas pateras, aut uasa in ambabus manibus tenentes, ex quibus prior pateram, quam dextra tenet, porrigit sedenti principi tanquam aliquid ab eo accepturus ex sua. Idem facere uidetur alius uir qui retro stat. Circū haec est inscriptio. COS. XIII. LVD. SAEC. FEC.

His rebus distributis, tum ad formam Cereris initiorum sanctissime castaeque peruigilia fiebant. Vbi uero festus dies primus aduenisset, quem toto triduo, trinoctioque in campo Martio sacris ipsis intenti, haud longe ab ipsa Tiberis ripa, scilicet prope Terentum celebrabant, sacrificia Ioui, Iunoni, Neptuno, Mineruae, Veneri, Apollini Mercurio, Cereri, Volcano, Marti, Dianae, Vestae, Herculi, Latonae, fontium Deis, ad haec Parcis, & quas uocant Ilithyas, Diti patri, & Proserpinae, prout in antiquis nomismatibus diuersorum principum animaduerti, faciebant. Primae autem noctis ludorum hora secunda: consules ipsi temporibus quidem reipub. siue post, Imperator una cum xv. uiris sacris faciundis, tribus aris ad amnis ripam extructis, totidem agnos immolabant, arisque ipsis sanguine perfusis, quae supererant uictimarum corpora concremabant. Haec etiam omnia uidi in alio Domitiani antiquo nomismate apud Antoniū Augustinum. Circa cuius caput ex una parte sunt hae litterae: IMP. CAES. DOMIT. AVG. GERM. P. M. TR. POT. VIII. CENS. P. P. P. ex altera uero: sunt tres porticus columnis Corinthiis sustentatae sub quibus tres illae arae extructae erant de quibus dixi; ante quas est uir stans, quem imperatorem Domitianum esse existimo, a parte sinistra sacrificans, infundensque pateram super ignem arae impositum, lituum sinistra seu baculum quendam sacerdotalem tenens: retro aram est uir alius duas tibias simul, quas ambabus manibus tenet, sonans; ita ut in medio nummi ille sit, a parte uero dextera è regione sacrificantis, est alius uir stans, cytharamque pulsans. Circum uero COS. XIII. LVD. SAEC. FEC. Porro autem constructa iuxta Terentum, ad amnis ripas in theatri morem scaena extemporanea, lumina, lycnuchi, & ignes accendebantur, hymnique concine ad hunc maxime usum compositi cantabantur, spectacula quoque quaedam edi solemniter solita, agebantur; terraque euulsa super aram Ditis patris, & Proserpinae, quae antiquitus, a Poplicola, & ante illum a Voluso Valetio, reperta fuerat. hostias furuas Diti patri, & Proserpinae immolabant. Merces uero celebrantibus primitiae frugū erant, tritici scilicet, ordeis, & fabarum, ex quibus postea quae supererant, ut superius dictum est, inter uniuersum populum diuidebantur. Mane autem eiusdem primi diei, in Capitolium ascendentes, posteaquam Ioui optimo maximo sacra solemniter de more riteque perfecissent, ad praeparatum theatrum, ut ludos in Apollinis, Dianaeque honorem faciundos celebrarent, conueniebāt. Postero autem die, nobiles matronas ea hora, quae ab oraculo praecipiebatur, in Capitolium conuenire, ibique deo supplicare, frequentare lectisternia, ex ritu hymnos canere, Iunonis quoque aram adire consuetum erat. Postea Imperator ipse, & xv. uiri sacris faciundis, uota ante suscepta soluebant, Ioui etenim, Apollini, Nepruno, Herculi tauros albos; Iunoni, Mineruae, Dianae iuuenas concolores: Parcis agnas, caprasque atras; Diti uero patri, Proserpinaeque hostias furuas, suem, scilicet, & scorfam nigram sacrificabant; ceteris quoque diis sua sacra, ut unicuique mos erat; reddebantur. Cuius rei extant etiam nummorum exempla. Tertio autem die in templo Apollinis Palatini: ter nouem pueri praetextati, totidemque uirgines patrimi omnes matrimique Graeca, Romanaque uoce carmina, & paeanas concinebant, quibus imperium, senatum, populumque Romanum diis immortalibus commendabant. Singulis autem ludis saecularibus, hymnos novos praesenti tempore congruos editos pueri puellaeque cantabant, qualis est ille, qui ab Horatio editus, ludis saecularibus Caesaris Augusti cantatus est, quē ideo subiicere placuit, ut ex illo tum ceterorum hymnorum ratio cognosci queat; tum ea, pro quibus deos precabantur, quisque intelligere possit, Est autem hic

Phoebe, filuarumque potens Diana
 Lucidum coeli decus, o colendi
 Semper, & culti, date quae precamur

Tempore sacro

Quo Sibyllini monuere uersus
 Virgines lectas, puerosque castos
 Dis, quibus septem placuere colles

Dicere carmen

Alme Sol, curru nitido diem qui
 Promis, & celas; aliusque & idem
 Nasceris, possis nihil vrbe Roma

Vifere maius

Rite maturòs aperire partus
 Lenis Ilithya tuere matres
 Siue tu Lucina probas vocari

Seu genitalis

Diua producas sobolem, patrumque
 Prosperes decreta super iugandis
 Feminis, prolisque nouae feraci

Lege marita

Certus vndenos decies per annos
 Orbis, ut cantus, referatque ludos
 Ter die claro, totiesque grata

Nocte frequenteis

Vosque veraces cecinisse parcae
 Quod semel dictum est, stabilisque rerum
 Terminus seruat, bona iam peractis

Iungite fata

Fertilis frugum, pecorisque tellus
 Spicea donet Cererem corona
 Nutriant foetus & aquae salubres

Et Iouis aurae

Conditio mitis, placidusque telo
 Supplices audi pueros Apollo
 Siderum regina bicornis audi

Luna puellas

Roma, siuestrum est opus, Iliaeque
 Littus Etruscum tenuere turmae
 Iussa pars mutare 'areis, & urbem

Sospite cursu

Cui per ardentem sine fraude Troiam
 Castus Aeneas patriae superstes
 Liberum muniuit iter daturus
     Plura relictis
 Di probos mores docili iuuentae
 Di senectuti placidae quietem
 Romulae genti date, remque prolemque
     Et decus omne
 Quique uos bobus veneratur albis
 Clarus Anchisae Venerisque sanguis
 Imperet bellante prior, iacentem
     Lenis in hostem
 Iam mari, terraque manus potenteis
 Medus, Albanasque timet secures
 Iam Scythae responsa petunt superbi
     Nuper, & Indi
 Iam fides, & pax, & honor, pudorque
 Priscus, & neglecta redire virtus
 Audet, apparetque beata pleno
     Copia cornu
 Augor, & fulgente decorus arcu
 Phoebus, acceptisque nouem Camoenis
 Qui salutari leuat arte fessos
     Corporis artus
 Si Palatinas uidet aequus arceis
 Remque Romanam, Latiumque felix
 Alterum in lustrum, meliusque semper
     Proroget aeuum
 Quaeque Auentinum tenet, Algidumque
 Quindecim Diana preces virorum
 Curet, & votis puerorum amicas
     Applicet aureis
 Haec Iouem sentire, deosque cunctos
 Spem bonam, certumque donum reporto
 Doctus, & Phoebi chorus, & Dianae
     Dicere laudes

Haec autem agendo imperium populi Romani perpetuum fore sibi persuadebant. Hoc vero ludorum saecularium triduo, ludi celebrabantur, omnibus circis, & theatris, omnium generum; & sacrificia templis omnibus fiebant, noctu pariter atque interdium. De Circensibus ludis saecularibus celebrari solitis, Tranquillus in Domitiano: Circensium (inquit) die ludis saecularibus, quo facilius centum missus uno die peragerentur, singulos a septennis spaciis, ad quina corripuit. De scaenicis uero histrionibus, saltatoribusque ludorum saecularium, Plinius libro VII. capite XLVIII. mentionem facit, ubi de Stephanione saltatore togato loquitur, quem utriusque ludis saecularibus, & Augusti, & Claudii saltasse scribit. Venationes quoque, ubi diuersorum

rum generum ferae conficiebantur, populo exhibebantur. Cuius rei meminit Capitolinus in Gordiano III. Fuerunt inquit, sub Gordiano Romae elephantum XX. & duo, quorum ipse XII. miserat, Alexander X. alces X. tigres X. leones mansueti LX. leopardi mansueti XXX. belbi idest hyene. L. gladiatorum fiscalium paria mille: hippopotamus, & rhinoceros unus. Archoleontes X. camelopardali X. onagri XX. equi feri XL. & cetera huiusmodi animalia diuersa, & innumera, quae omnia Philippus ludis saecularibus, uel dedit, uel occidit. Has autem omnes feras mansuetas, & praeterea efferas parabat ad triumphum Persicum, sed uotum publicum nihil ualuit. Nam omnia haec Philippus exhibuit ludis saecularibus, & muneribus, atque circensibus, quum milesimum ab urbe condita annum in consulatu suo, & filii sui celebrauit. Ludis autem saecularibus completis ara Terentina Diti patri & Proserpinae antiquitus a Romanis consecrata, quae egestis rudibus primo die aperiri consueuerat, rursus terra obducta operiebatur, sequentibus tantum ludis saecularibus referenda. Consuetum autem erat (quod etiamnum Romani pontifices anno Iobelei obseruant) ut hi cos. uel Imperatores sub quibus ludi facti erant, nomen suum aerae cuidam inscriptum cum ordine rei gestae, temporeque, in Terento conlocarent, quae aerae adhuc in antiquis Augusti, Domitiani, Seueri, & Philipporum nummis uidentur. Quorum omnium inscriptiones ex eisdem nummis accurate concinnatas suggerere placuit, Caesaris enim Augusti in hanc fere formam, esse poterat

IMP. CAESAR. DIVI. F.
 AVGVSTVS. PONTIF. MAXIMVS
 TRIBVNIC. POTEST. VII. COS. XI
 IMPERATOR. VII. ET
 M. AGRIPPA. L. F. PONTIF. TRIBVNIC
 POTEST. II. COS. III. IMPERAT. IV
 EX. S. C
 LVDOS. SAECVLARES. FECERVNT
 ANNO. POST. VRB. COND. DCCXXXVII
 C. FVRNIO. C. F
 C. IVNIO. C. F. SILANO CoS
 Claudii uero sequens

TI. CLAVDIVS. DRVSI. FIL.
 CAESAR. AVGVSTVS. GERMANICVS
 PONTIFEX. MAXIMVS. TRIBVNIC
 POTESTAT. VII. IMP. XIV. CoS. IV
 CENSOR. P. P
 LVDOS. SAECVLARES. EX. S. C
 FECIT
 ANNO. POST. VRBEM. COND. DCCC
 TI. CLAVDIO. CAESARE. AVGVSTO
 GERMANICO III CoS
 L. VITELLIO. P. FILIO. III
 Domitiani autem imperatoris

IMP. CAESAR. DIVI
 VESPASIANI. FIL.
 FLAV. DOMITIANVS. AVGVST
 GERMANICVS. PONTIFEX
 MAXIMVS. TRIBVNIC. POTEST
 VIII. IMP. XIII. COS. XIV
 CENSOR. PERP. P. P
 LVDOS. SAECVLARES
 EX. S. C. FECIT
 ANNO. POST. VRBEM. COND
 DCCCCXLI
 IMP. CAESARE. DIVI. VESP. F
 FL. DOMITIANO. AVGVSTO CoS
 GERMANICO. XIII
 L. MINVCIO. RVFO

Seueri autem esse potuit

IMPERATOR . CAESAR
L . SEPTIMIUS . M . F . SEVERUS
PIVS . PERTINAX . AVGVSTVS . P . P
PARTHICVS . ARABICVS . ET
PARTHICVS . ADIABENICVS
PONTIFEX . MAXIMVS
TRIBVNIC . POTEST . XII . IMP . XI
COS . III . PRO . COS

ET

IMPERATOR . CAESAR
M . AVRELIVS . L . F . ANTONINVS
PIVS . FELIX . AVGVSTVS
PONTIFEX . TRIBVNIC . POT . VII
COS . DES . II . P . P . PRO . COS
LVDOS . SAECVLARES . EX . S . C
FECERVNT
ANNO . POST . VRBEM . CONDITAM
L VII
L . FABIO . M . F . CILONE . II COS
M . ANNIO . M . F . LIBONE COS

Philippi autem erat

IMPERATOR . CAESAR
M . IVLIVS . PHILIPPVS . P . F
AVGVSTVS
PONTIFEX . MAXIMVS
TRIB . POT . V . COS . III . P . P . IMP . ET
IMP . CAES . M . IVLIVS
AVG . FIL . PHILIPPVS . P . F . AVG
PONT . TRIB . POT . II . COS . II
EX . S . C
LVDOS . SAECVLARES . FECERVNT
ANNO . POST . VRBEM . CONDITAM .
IMP . CAES . PHILIPPO . AVGVSTO . PATRE
III . ET
IMP . CAES . PHILIPPO . AVG . F . AVGVSTO . II
COS

Porro autem quum in hac ludorum saecularium disputatione, Sibyllinorum aliquoties carminum mentio facta sit, oportu- num esse existimaui si ea, quae nunc etiam apud eundem Zosimum sine ullis sa- sigis reperiuntur, & ab Angelo Politiano elegantissime, seruato (ut ipse inquit) in com- praee illius ac venerandae vetustatis aliquo colore Latina reddita sunt, modo suggeram: sunt autem haec

Ast ubi iam humanae longissima tempora uitae
 Orbis agens annos referet, centumque decemque
 Sis Romane memor (licet alta obliuia tentent)
 Sis memor, ut qua se nimium Tiberina coartat
 Ripa, feras diis in campo solemnia sacra
 Quum nox atra premit terras, tectusque latet sol
 Agnae, caprigenumque pecus genitalibus parcis
 Hostia furua utraeque cadant, tum numina placa
 Laeta puerperiis, (quod fas fuat) Ilithyas
 Terra suem ferat, & scrofam sibi fertilis atram
 Sed Iouis ante aram candenti corpore tauros
 Luce feri, nam lux superis gratissima diuis
 Iunonis templum nitida ceruice iuuenca
 Imbuat, atque itidem Phoebus placetur Apollo
 Quem uocitant esse Solem, Latoa propago
 Paeanas puerique cantant, pueraeque Latinorum
 In templo, sed enim pueri, pueraeque seorsum
 Concelebranto choros, uerum haec sit patrima proles
 Matrimateque, at nuptae genibus Iunonis ad aram
 Oranto inuisae, diuamque in uota uocanto
 Februa, quum etiam, uir quisque, & femina quamquam
 Femina praecipue, accipito dehinc aedibus omnes
 Primitias uitae placidis placamina diuis
 (Qua fas est) & caelitibus portando beatis
 Ante domi tamen illa memor tibi habeto reposta
 Quae dare mox usu liceat, poscente uirisque
 Femineoque gregi: tum digna sedilia diuis
 Perque dies iuxta, & noctes multesima turba
 Completo, & lepidis miscento seria ludis
 Quae tibi, si stabili sint omnia condita mente
 Cuncta tuo Italiae tellus, cunctique Latini
 Subdent colla iugo, & uictoris scepra timebunt

Post Honorium autem imperatorem omnino fieri desierunt, siquidem tempus centum & decem annorum, in Christianorum tempora deuenit, qui his superstitionibus aduersi, eos agere desierunt. Quare etiam imperii urbisque declinationem factam fuisse nititur Zosimus persuadere, quum inquit. Quarto uero Constantini, & Licinii consulatu, tempus statum ludis saecularibus celebrandis centum uidelicet, & decem annorum exactum est, in quo ex antiquorum consuetudine sacra ipsa agere necesse erat, eisque non factis, in eas molestias, in quibus nunc res sunt deuenire oportuit; siquidem tanta urbs, tamque praeclara barbarorum mancipium effecta est. & c. vixit autem Zosimus Arcadii, & Honorii imperatorum tempore, quando Alaricus Gothorum rex urbem Romam cepit. Quibus omnibus & similibus calumniis, quum diuus pater Augustinus in libris de ciuitate dei, & plerique alii ueteres Christiani scriptores accuratissime satisterint nefas esse arbitror, de iisdem rebus amplius disserere. Ceterum quo omnia quae dici magis confirmari possint, antequam ad huius disputationis finem ueniam, ipsius Zosimi uerba ad amussim translata ex initio secundi historiarum suarum libri, qui acephalus est, suggerere uolui

Ex secundo libro historiarum Zofimi. Deest principium

*

Ex homine maxime diuturnam uitam mediū huius celebritatis spatium amplecti. Romani enim aeuum saeculū uocant. Prodest autem ad contagionum, morborū, & interitus remedium. Habuit certe initiū ex eiusmodi causa. Volusus Valefius a quo Valeriorum gens deducta est, fuit in Sabinorum gente praecclarus. Erat ei nemus ante uillam proceris maxime arboribus; quae quū fulmine icetae statim conflagrasset, dubitare coepit, quid nam is fulminis casus significaret. Nec multo post quū ipsius filij graui morbo correpti, ad desperationem usq; medicorū laboraret haruspices cōsultuit, quibus ex cōsuetudine casus ignis, conijcientibus quod haec deorū ira esset, Volusum sacrificiis deos placare iusserunt. Quumq; in magno metu cum vxore esset, moxq; filiorum mortem expectaret, laribus familiaribus se aduoluens, pro liberorum salute suum matrisque puerorum capita deuouit. Quum uero ad nemus fulmine icetum respexisset, uocem e nemore statim audiuit, quae saluos eos fore promittebat, si pueri Tiberi ad Terentum peruecti calefactam Ditis, & Proserpinae foco de fluuio ipso biberent aquam. Quae quum audisset filiorum salutem magis desperauit. Longissime enim abesse Tarentum, scilicet in extrema Iapygia, nec proxime eam urbem reperiri ullum fluuium Tiberim sciebat. Malam praeterea spem ei afferebat aqua, quam in aris terrestrium daemonum calefieri oportere audierat. Super hac quoque re ambiguus, quum iterum haruspices consuluisset, ab iis monitus est, ut cōmino diis obtemperaret. Impositos igitur in lintrem filios, secumque ignem afferens, Ostiam ire pergebat. Mox quum ad campi Martii regionem lintrem deuexisset, qua placidissime annis labitur, exponit in ripam aegrotos, ac dum tumultuarium sibi tugurium concinnat, admonetur a gubernatore petendum potius Terentum, ibique commorandum. Ita enim locus in proximo appellabatur, sicut Tarentum quod est in extrema Iapygia. Tum uero Volusus audito Terenti nomine supplex diuinum numen orauit, gubernatoremq; illuc nauigium appellere iussit. Quo cum peruenisset, omnia pastoribus nuntiauit. Statimque aquam festinato de flumine haultam, ac quodam foco quem ibi repererat calefactam filiis bibendam dedit. Potui succedit somnus salutaris. Somno experecti recuperata ualitudine patri renuntiant, uisum sibi per somnium praecipi a nescio quo deorum ut Diti patri, & Proserpinae furuae ibidem mactarentur hostiae, trinoctiumque perpetuum choris, & carminibus celebraretur. Is homo in campo Martio Terento proximo, in quo etiam admodum aptus est locus ad equorum exercitationem, defodi iaciundis alte arae fundamentis, iubet. Tunc ara eo in loco condita inuenta est in qua littere erant, quae Plutonis, Proserpinaeque mentionem faciebant. Tunc igitur quid sibi agendum esset apertius edoctus, in ea ara mactat (quod iussus fuerat) furuas continuo uictimas, & trinoctium sacris frequentat. Huius arae sacrificiique ritus originem ab eiusmodi causa habuisse fertur. Quum bellum inter se Romani Albanique gererent, & utraq; in procinctu iam staret acies, extitit repente quidam monstruosa specie, pelle amictus nigra, vociferans iubere Ditem patrem, deamque Proserpinam sub terra sacrum sibi fieri prius quam proelium comitteretur. Quae quum dixisset euauit. Quo perterrefacti uiso Romani, aram sub terra edificarunt, & statim sacrificio facto, eam pedum uiginti aggere obtexerunt, ut ara illa ceteris omnibus Romanis exceptis esset incognita. Hanc quum Volusus reperisset, sacrificiumque in ea, & trinoctium celebrasset, ex eo Manius Valerius Terentinus appellatus est. Romani enim terrestres deos manes appellant; & sanum esse ualere dicunt. Terentinus uero a sacrificio Terenti facto est uocatus. Porro autem aliquot annis post ciuibus pestilentia laborantibus P. Valerius Poplicola primus post reges exactos consul, apud hanc ipsam, quam dixi aram, atrum bouem Diti pro maribus concolorem pro feminis iuuecā Proserpinae mactauit, ciuitatemq; pestis morbo liberauit, araeq; titulum ita scripsit

P . VALERIUS . POPLICOLA
IGNIFERVM . CAMPVM
DITI . ET . PROSERPINAE
CONSECRAVI . ET . LVDOS
DITI . ET . PROSERPINAE
ROMANORVM . SALVTIS
ERGO . FECI

Quadringentis porro annis post urbem conditam, quū bellis & pestilentia ciuitas uexaretur, atq; tot malorū remedium quaereretur ex S. C. lecti sunt, qui libros consulerent Sibyllinos, ex quorum responso cognitum est, futurum malorū finem, si Diti patri, & Proserpine sacra facerent. Locum igitur conquirentes, iisdem ut iussum fuerat, denuo regesta humo, apud aram hanc ipsam, in extremo campi Martii, de more sacra, & ludos persoluerunt, restitutaque Romanis iterū incolumitas est, M. Popillio & Quintio cos. Post ludos uero factos, aram iterum cooperuerunt.

Huius

instaurauit Octavianus dignus imperator L. Censorino, & M. Manilio cos. Legum, priscorumque morum neglectione Ateio Capitone exponente, tempora uero quibus sacrificandum erat, sacrificijque morem, ex carminibus Sibyllinis, XV. Viris sacris faciundis ostendentibus, qui Sibyllinorum oraculorum libros seruabant. Post Octavianum uero Claudius celebrationem hanc fecit, constitutorum annorum numerum non obseruans. Cuius rei causa Domitianus neglecto annorum spatio Claudij, eos ad Octauiani annorum summam celebrauit. Post haec Seuerus decem & centum instantibus annis, cum Antonino & Geta filiis eandem solemnitatem fecit, Cilone & Libone consulibus. Celebritatis autem huius ratio sic est litteris prodita. Instantibus ludis, praecones undique circuibant, omnes ad spectaculum inuitantes, quod neque antea unquam spectauissent, neque postea spectaturi essent. Idque post tempus messis fiebat. Paucis diebus antequam ludi spectari coeperent, XV. uiri S. F. in Capitolio, & templo iuxta Palatium pro tribunali sedentes populo piamina, id est res quae ad piacula, & flagitiorum expiationes pertinent, distribuebant, ea erant taedae sulphur, & bitumen. Ad quae accipienda seruis ius ullum erat, foli tantum liberi ea capiebant. Coibat autem populus tum in ea quae supra dixi loca, tum praeterea in Dianae templum quod est in Auentino, & cuique triticum, fabas, & ordeum dari mos erat, quae parcis offerrent, postquam cum sanctimonia casteque uigilassent. Vbi uero festus dies iam aduenisset, triduum trinoctiumque sacris intenti, in ripa ipsa maxime Tiberis, apud Terentium agitabant. Sacrificia uero Ioui, Iunoni, Apollini, Dianae, Parcis, Cereri, Plutoni, & Proserpinae peragebant. Igitur secunda primae noctis sacrorum hora, princeps ipse tribus aris, ad ripam fluminis extructis, totidem agnos, & una XV. uiri immolabant, & sanguine imbutis aris, caesa uictimarum corpora concremabant. Constructa autem scaena in theatri morem, lumina & ignes accendi, & hymni concinni, ad hunc usum tum maxime compositi, & inde spectacula edi solemniter solita; data celebrantibus hac mercede, tritici, fabae, ordeique primitiis, quae supra inter uniuersum populum diuidi, ostendi. Mane uero in Capitolium ascendere, sacra ibi de more agitare, tum in theatrum conuenire, ad ludos in honorem Apollinis & Dianae faciundos, consueuerunt. Sequenti die nobiles matronae qua hora praecipitur ab oraculo, conuenire in Capitolium, supplicare deo, frequentare lectisternia, canere hymnos ex ritu mos habebat. Tertio uero die in Apollinis Palatini templo, ter nouem ueri praetextati nobilesque, totidemque uirgines patrimi omnes & matrimi Graeca Romanaque uoce hymnos, & paeanas concinnebant, quibus imperium Romanum, & incolumitatem populi dijs immortalibus commendabant: omniaque fiebant quae in carminibus Sibyllinis precipiebantur. Quibus celebratis Romanum imperium integrum permansit. Quae ut re ipsa credi possint, Sibyllae carmen adponam.

. Ast ubi iam humanae longissima tempora uitae. & cet

Si igitur ut uaticinium inquit, hoc uerum est: is omnibus rite peractis Romanum imperium seruatum est, obtinueruntque omnem (ut dixi) orbem terrarum. Contempta uero & neglecta hac obseruatione, Diocletiano imperio abdicante, paulatim imperium ipsum labefactatum est, & postea in praecipuum pronum corruit, ut ipsi uidimus, atque tanta urbs tamque praeclara barbara effecta est. Hoc etiam uerum esse & ex temporum ratione ostendam. A Cilonis enim & Libonis consulatu, quibus cos. ludos saeculares edidit Seuerus, usque ad annum in quo Diocletianus IX. & Maximianus VIII. consules fuerunt, centum supra unum anni intercesserunt, quo tempore Diocletianus ipse cum Maximiano imperio abdicans, priuatam usque ad mortem uitam egit, idemque Maximianus fecit. Tertio uero Constantini, & Licinii consulatu, tempus solemne ludis saecularibus celebrandis centum & decem annorum impletum est, in quo ex maiorum instituto sacra ipsa celebrari necesse erat, quibus neglectis in eas molestias, in quibus res sunt, deuenire necesse fuit. & cet. Atque haec Zosimus &, de ludis saecularibus

F I N I S

ONVPHRII . PANVINII . VERONENSIS
FRATRIS . EREMITAE . AVGVSTINIANI
DE . SIBYLLIS . ET . CARMINIBVS
SIBYLLINIS

AD . ACHILLEM . MAFFEVM
CIVEM . ROMANVM
LIBER

VVM in tractatione ludorum saecularium Achilles uir optime tam Sibyllae quam carminum Sibyllinorum saepe mentionem fecerim, atque de ijs disputare in priore praefatione constituerim, res ipsa nunc postulare uidetur, ut absoluta de ludis saecularibus disputatione, nunc ea de quibus uerba facere pollicitus sum, persequar, atque de ijs, quae apud ueteres scriptores extare uidi, ad hoc potissimum argumentum pertinentia disseram, praesertim quum res quamquam a plerisque tractata sit, non admodum, tamen accurate ab ullo, quod sciam fuerit explicata. Sibyllae igitur a quibus Sibyllina oracula tradita sunt, Varrone in libris rerum diuinarum, Diodoro Siculo libro V. & Lactantio libro primo diuinarum institutionum auctoribus, mulieres dicebantur deo plenae, quarum pectora quum diuinum numen recepissent, uaticinabatur, appellatae, ut idem Lactantius, ex Varrone, & Seruius super iij. Aeneidos tradunt, a consilijs deorum nutiandis. Aeoles enim *σίους* deos dicunt, & *βουλή* consilium, siue sententiam. Ergo Sibyllae, quasi Sibyllae dictae, idest quae dei consilia mortalibus enuntiant. Hieronymus contra Iouinianum: Quod si Aeolici (inquit) sermonis genere Sibyllae *θεοβουλή* appellatur, recte consilium dei sola scribitur nosse uirginitas. Sunt qui Sibyllas omnes ab unius Delphidis nomine uocatas dicunt, ea uero a deorum consilijs nominata est. Suidas Romana uoce eam prophetissam hoc est uatem interpretari posse scribit.

Quae autem, aut quot, quibusue temporibus, aut locis Sibyllae fuerint, magna inter ueteres scriptores dissentio est. Alij enim tantum unam, alij duas, alij tres, alij quatuor, alij decem, aut etiam plures Sibyllas fuisse dixere. Quidam etiam Graecorum conati sunt, ex Sibyllis facere, quod de Iouibus, Herculis, Mineruisque, & alijs deis fecerunt, qui quum multi fuissent, unum tantum prodidere, ut auctor est M. Varro. Atque de ea uarie scribunt, multumque inter se tum de patre, tum de patria discrepant. Alij enim Apollinis & Lamiae filiam existimant; alij Aristocratis & Idolis; alij Crinagorae; alij Theodori. De patria quoque non minus inter se dissident. Nonnulli eam Erithream fuisse tradunt, quidam Siculam, alij Sardinicam, alij Gergethicam, alij Rhodiam, alij Libycam, alij Leucanam, alij postremo Samiam. Quae omnia magna ex parte de Erithrea opinati sunt. Quidam etiam eam ante Troiana tempora fuisse, quidam ipsius Troiae excidio, Graecisque uaticinata Ilium periturum, alij uero longe post uixisse scribunt, ita ut cui potissimum credendum, ambiguum sit. Hanc opinionem rejicit M. Varro in libris quos rerum diuinarum scriptos reliquit, qui quum de XV. Viris sacris faciundis loqueretur, Sibyllinos libros ait non fuisse unius Sibyllae, sed appellari uno nomine Sibyllinos, quod omnes feminae uates Sibyllae sint a ueteribus nuncupatae.

Martianus Capella duas tantum Sibyllas fuisse refert, & non plures, Erophilem Troianam Marcellae filiam, quam eandem putat esse cum Phrygia, & Cumaea; alteram Symmachiam Hiporosis filiam, quae Erithre nata, etiam Cumis uaticinata est.

Plinius libro XXXIII. Cap. V. auctor est Romae in foro iuxta rostra, trium Sibyllarum fuisse statuas ceteris minores; ex his unam Pacuuius Taurus aedilis plebis instituit, duas uero reliquas M. Valerius Messalla augur. Quarum nomina Solinus Cap. VII Polyhistoris refert. Una enim ex his Cumana erat quae Cumis, olympiade quinquagesima uaticinata est, ubi eius sacellum usque ad nostra tempora fuit. Quod incendio Puteolano, anno salutis ∞ DXXXIX terra obrutum est. Haec libros L. Tarquinio superbo Romano regi attulit, cuius sepulchrum in Sicilia diu mansit. Altera Delphica quae ante Troiana tempora uixit, atque ut Boethus perhibet eius plurimos uersus Homerus operi suo inseruit. Tertia porro Heriphilis Erithrea quae post Troiana bella uixit, atque inter alia Lesbij uaticinata est, eos maris imperium amissuros, multo antequam id accideret.

Aelianus autem libro XII. variae historiae, quattuor Sibyllas asserit, Erithream, Samiam, Aegyptiam, & Sardianam. His alii duas Iudaeam, & Cumeam adiungunt, ut sint sex; quibus quidam alias praeterea quattuor addunt, eorum uero nomina non referunt. M. Varro (ut est apud Lactantium libro primo) quo nemo unquam doctior, ne apud Graecos quidem, nec apud Latinos uixit, in libris rerum diuinarum quos ad C. Caesarem pontificem maximum scripsit, Sibyllas decem numero fuisse refert, easque omnes enumerat cum auctoribus qui earundem gesta monumentis litterarum consignarunt. Quas non eo ordine, quo a Lactantio digeruntur, enumerabo; qui nec temporis, nec Sibyllarum rationem habet, sed quum ab antiquissimis ad recentiores deuenere, eis praeterea addam, quae a ueteribus Graecis & Latinis scriptoribus de iisdem Sibyllis, & carminibus earundem notata sunt

De Sibylla Delphica

Prima igitur ex his Sibyllis, quas Varro inter decem enumerat, omniumque uetustissima Sibylla DELPHICA fuit. De qua Chrysippus loquitur in eo libro quem de diuinatione composuit, quam quidam Athenin uocatam scribunt, Delphisque ortam. Haec ut Boethus perhibet longe ante Troiana tempora uaticinata est, cuius plurimos uersus Homerum operi suo inseruisse plerique tradiderunt. Eam Diodorus Siculus libro V. Daphnem Thyresiae filiam fuisse refert, quam Argiui quum Thebas uicissent, Delphos misere uotum reddituri. Quae prius quum diuinandi artem a patre Thyresia edocta fuisset, Delphis manens uaticinandi peritior Apollinis ui facta est, deique responsa consulentibus edebat: itcirco ante omnes Sibylla est ab omnibus uocitata, ut auctor est Varro. Hinc omnes mulieres diuinandi peritae ut quidam tradiderunt Sibyllae dici coeptae sunt. De hac Solinus cap. VII. Polyhistoris, & Plinius libro XXXIII. cap. V. mentionem faciunt. Fertur & Daphne altera Ladonis Arcadis filia ab Apolline adamata, quae in laurum est uersa; quum deum aduersaretur, & fugeret. Fabulam narrat primo metamorphoseos Ouidius. Porro autem ante hanc nullam mulierem uaticinatam fuisse legitur

De Sibylla Erithrea

Altera Sibylla fuit Erithrea dicta, quam Apollodorus Erithreus affirmat suam fuisse ciuem, eamque Graeis Ilium petentibus uaticinatam, & perituram esse Troiam, & Homerum mendacia scripturum. Hoc autem uaticinium integrum extat in libro qui uulgo circunfertur, oracula; Sibyllina octo libris digesta continet, in lib. tertio. Hac uulgatior opinio est fuisse ante bellum Iliacum. Eusebius uero in chronicis eam in primam aetatem urbis Romae, regnumque Romuli refert. Strabo autem duas ponit Erithreas Sibyllas hanc priscam, & aliam recentiorem nomine Athenaim, quam Alexandri temporibus fuisse scribit. Lactantius uero Sibyllam Erithream Babylone natam esse ait, & sese Erithream appellari maluisse. Hanc Solinus cap. VII. Polyhistoris Heriphilem appellatam, pauloque post Troiana tempora floruisse scribit, de qua supra dixi; Huius etiam Aelianus libro uariae historiae XII. & Marcianus Capella mentionem faciunt

De Sibylla Cumaea

Tertiam autem Sibyllam CUMAEM fuisse existimo, de qua Naeuius in libris quos de primo bello Punico scriptos reliquit, & L. Piso Censorius in annalibus mentionem faciunt. Haec in Italia uaticinata est paulo post excidium Iliacum, ut quidam tradunt, quam Italicam multi uocant, ex Cimerio Campaniae vicino Cumis oppido oriundam. Sunt qui scribant, hanc esse ad quam Aeneam Ilio profugum diuertisse Virgilius fingit libro VI. Deiphobe appellata. De hac Marcianus scribit

De Sibylla Samia

Quarta porro Sibylla SAMIA fuit, de qua in antiquis Samiorum annalibus mentionem fieri Eratosthenes uetustus auctor scripsit, Phyto uocata. Huius meminit Aelianus libro XII. variae historiae. Hanc Numae Pompilii temporibus fuisse circa XVI. olympiadem Eusebius scribit in chronicis, Hippomneme Athenis principe, Heriphilemque appellatam

De Sibylla Cumana

Quinta Sibylla CUMANA fuit nomine Amalthea quae ab alijs Demophile, uel Herophile nominatur, Suidas Hierophilem dicit. Fuit autem haec quae nouem, uel ut alijs placet, tres libros Sibyllinorum oraculorum ad Tarquinium Superbum detulit, de qua re latius paulo post dicam. Hanc Solinus cap. VII. Polyhistoris quinquagesima olympiade floruisse scribit, atque eam post Delphicam, & Erithream uaticinatam fuisse tradit. Cuius sepulchrum sua aetate in Sicilia mansisse refert. Eam uero non Eriphilem uocat, hac enim appellatione Erithream afficit, quam hac Cumana antiquiorem fuisse opinatur. Eusebius uero nec Erithream, nec Cumanam, sed Samiam Herophilem uocatam scribit, quam Numa Romanorum rege uiuente, floruisse refert. Cumana autem Sibylla, si modo uerum est, eam fuisse, quae Superbo libros obtulit, vixit olympiade quinquagesima quinta

De Sibylla Hellepontica

Sexta Sibylla HELLEPONTICA fuit, in agro Troiano, uico Marmisso nata circa oppi-

dum Gergithium, quam scribit Heraclides Ponticus, Solonis & Cyri fuisse temporibus, vixit autem olympiade LX

De Sibylla Libyca

Septima Sibylla **LIBYCA** fuit. Cuius meminit Euripides in Lamiae prologo. Hanc autem ante olympiadem octuagesimam uaticinatam fuisse ex hoc satis liquet, quod Euripides, qui ea aetate uixit, eam commemorat

De Sibylla Persica

Octaua post supra dictas Sibylla **PERSICA** fuit, cuius mentionē fecit Nicanor, qui res gestas Alexandri magni Macedonum regis conscripsit. Hanc ipsam Chaldeam uocat Iustinus martyr in admonitorio ad gentes libro, atque eam ex Babilone profectam, eius Berosi qui tribus libris Chaldaicam scripsit historiam, & Erimanthae nobilis mulieris filiam fuisse tradit. Berosus autem Babilonius fuit, Belique in Babilone sacerdos, ut refert Assyrius Tatianus in oratione contra Graecos, qui eundē Alexandri magni aetate uixisse, & Antiocho post Alexandrum tertio, Chaldaicā historiam, regumque gesta tribus libris digesta obtulisse, scribit. Sunt qui hanc Sibyllam Hebraeam, eiusque propriū nomen Sambetha Noe fuisse tradūt, ex quadam vi be prope rubrum mare ortam. Huius libri fuerunt quattuor ac viginti, in quibus de Christo deo, & eius aduentu innumera cecinit. Huius versus (ut tradit Iustinus) passim legebantur imperfecti & interdū parum cohaerentes, non quidem uatis, sed ex scribentium festinanter uitio, ita ut multa coniectura opus esset, quod non sine manifesto dei consilio accidit, ne egregia uaticinia ab indignis intelligerentur. Vixit autem olympiade CXX. Iustinus in libro gentium admonitorio hanc ipsam Cumanam etiam appellat, eamque, ex Babilone Cumas Italicas profectam tradit, ubi consulentibus dei iussu oracula reddebat, ita ut Erithraea, Persica, & Phrygia Sibyllae Cumaeae & Cumanae, aliquando dictae sint

De Sibylla Phrygia

Nona uero Sibylla fuit **PHRYGIA**, quae uaticinata est Ancyrae, quam idcirco nono loco posui quum quod tempus quo uixerit, reperire nō potui, tum etiam quod Lactantius, & eo longe prior Varro, eā nono loco numerauerunt. De hac Marcianus Capella scribit, quam eandem cum Cumaea esse arbitratur in agro Troiano natam

De Sibylla Tiburtina

Eadem ratio est de loco decimae Sibyllae, quam **TIBURTINAM** uocant nomine Albunae, quae Tibure ut dea ad Anienis ripas colebatur. Cuius in gurgite simulachrum eius inuentum esse dicitur, tenens in manu librum, cuius sacra senatus in Capitolium transtulit. Has decem Sibyllas tradit ex Varrone Lactantius libro primo contra gentes cap VI

De reliquis Sibyllis

Fuerunt et aliae pleraeque extra decem numerū Sibyllae, ut **COLOPHONIA** quae dicta est Lamusia Calcantis sacerdotis, peritissimique auguris filia, cuius uaticinia et responsa carmine olim legebantur. Fuit et alia Sibylla nomine **ELISSA**, quae et ipsa carminibus uaticinabatur. Referrī quoque potest in numerū Sibyllarum **CASSANDRA** Priami filia, quae patriae excidium praecinuisse fertur, consententibusque responsa dedisse, de qua Virgilius libro II. Aeneidos sic scribit

Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris

Ora, dei iussu non unquam credita Teucris

Fuit etiam Sibylla **EPYROTICA** Thespiotiae nata, quae oracula scripsit. Item **THESSALICA MANTO** Tyrehae uatis Thebani filia, quae fatidica a Virgilio appellatur. Potest etiam Sibylla dici **CARMENTA** mater Euandri Arcadis, multa enim uaticinatam fuisse ferunt. Et **FAVNA** uel **FATVA** Fauni Italiae regis soror et coniūx, quae Bona dea postea dicta est. Dubitauit Didius grammaticus; an **SAPHO** Sibylla dici possit, ut est apud Senecam in studiis liberalibus, & si alii eo loco non Sibyllam, sed publicam legant. Omnium etiam Sibyllarum antiquissima dici potest **DELBORA** uxor Lapidoth mulier Hebraea de qua legitur Iudicum libro capite IIII. Cui addi potest **MARIAMME** soror Moysi & Aaron, ut legitur in Exodo capite XXII. & postremo **OLDA** Sellemi uxor, de qua paralipom. II. cap. XXXIII. multa leguntur sub rege Iudaeorum Iosia

Harum fere omnium Sibyllarū carmina circumferri & legi aetate sua refert Lactantius, praeter Cumanae, cuius libri a Romanis occultebantur: nec eos ab ullo nisi a XV. uiris inspicere fas erat. Erantque singularum singuli libri, qui quia Sibyllae nomine inscribebantur, unius esse semper crediti sunt, erantque confusi simul, ac immixti, nec discerni, aut suos cuique Sibyllae assignari poterat liber, praeter Erithraeae, quae & nomen suum carmini uerum inseruit, & Erithream

se nominatam iri praeoquuta est . Nunc quidam liber Graecus Sibyllinorum oraculorum circumfertur octo libris digestus, quem eum esse existimo, de quo plura Lactantius excepit, quum praefertim omnes fere eos uersus, quos de Christo citat Sibyllinos in eo reperiri constet .

Extant quoque Sibyllae Erithraeae eius generis uersus quidam qui acrostichis uocantur . Hi sunt apud Eusebiū Graeci in libro V. de uita Constantini Imperatoris, ijdemq; Latini facti apud diuum Augustinum libro XVIII. de ciuitate dei cap. XXIII. In quorum singulis capitibus ordo litterarum ita est dispositus, ut in eis haec uerba legantur IESVS . CHRISTVS . DEI . FILIVS . SERVATOR . CRVX . Hic ab Eusebio eo loco Sibyllae Erithraeae fuisse traduntur . Sic autem scribit: Sibylla igitur Erithrea, quae seipsam sexta post diluuium generatione uixisse, & Apollinis sacerdotem fuisse dicit, diadema ex aequo una cum deo, cui seruebat gestans, & tripodae circa quem serpens gyrauit colens, appropinquantisque ad se repellens propter dementiam parentum, qui eam tali cultui uouerant, intus in ipsis alioqui adytis, importuna superstitione occupata, diuina tamen inspiratione referta, carminibus de Christo Iesu uaticinata est, in serie primarum litterarum uersuum . Haec autem sententia est, quae & acrostichis dicitur

IHC OYC . XPICTOC . ΘEOY . YIOC

CAETHP . CTAYPOC . idest

IESVS . CHRISTVS . DEI . FILIVS

SERVATOR . CRVX

Carmina autem sunt haec Latinae seruate quantum fieri potuit acrostichi, reddita

- I Iudicio telluris erit sudoribus omen
 E Erumpetque alto, carnem qui iudicet atque
 S Suspensum (tanti est regis praesentia) mundum
 V Viderit inde omnis, uel si perspecta fides est
 S Siue haec nulla deum sanctosque in finibus aevi
 C Carnis amasius, & pulpa uestitus amica
 H Hic animis alba e sella ius dicet, eritque
 R Rerum campus inops, tribuli nascentur, opeisque
 I Inuisae fient homini, atque iacebit imago
 S Soluentur portae stigi Plutonis ab illo
 T Tum quod uis ista gaudebit luce cadauer
 V Vir facer atque exlex flamma dignoscitur, atque
 S Scitur integrum quicquid tamen usque latebat
 D Ducet enim lampas, referatis frontibus intro
 E Et multi plangent, multi ringentur, & astra
 I Inducent choreae legem, facies tum Solis opaca
 F Flexum erit & caelum, nulla quoque luce Diana
 I Implebit ualles, & cassae cacumina reddet
 L Labentur colles hominum fastidia, toti
 I Incipient aequor fieri montes, mare demum
 V Veliuolum nulli, quum tellus fulmine arefcet
 S Subfident fontes, & nusquam fluminis horror

S Suspectum caelo sonitum dabit aere recuruo
 E Eiulans turba perniciem mundique labores
 R Recludetque chaos immensum terra dehiscens
 V Vndique conuenient reges, sedemque videbunt
 A A caelo riuus flammae, unde sulphuris atrii
 T Tum bene iactandum indicium mortalibus atque
 O Optatum cornu signum, cum gente fideli
 R Res aequae una piis uita, orbique insitus error
 C Clara duodenis illustrans fontibus unda
 R Roboremque pedum toto dominabitur aeuo
 V Versibus exscriptus deus his primo relictura est
 X Xenophilus nostra causa rex ultima passus

Ab altero uero seruata linguae Graecae acrostichi sic uersi sunt

I Iudicii signo, tellus sudore madescet
 H E caelo ueniet princeps per saecula futurus
 C Scilicet ut carnem praesens, & iudicet orbem
 O Omnis homo hunc fidusque deum, infidusque uidebit
 Y Vna cum sanctis excelsum sine sub aeui
 C sede sedens animas censebit corpora, & ipsa
 X Chersos erit mundus, spinas feret undique tellus
 P Reiciant simulachra homines, & munera Ditis
 I Inquirens portas infringet carceris atrii
 C Sic etenim cunctae ueniet lux libera carni
 T Tunc sanctis: Ignis fontes aeternus aduret
 O Occultos actus omnes tunc quisque loquetur
 C Sed tenebrosa deus collustrans pectora pandet
 O Threnus erit cunctis, & stridor dentis adesi
 E Effugiet Solis iubar, astrorumque choreae
 O Omne poli lumen soluetur, & aurea Luna
 Y Valles extollet, collesque a uertice perdet
 Y Vsq̄am nec celsum mortalibus aut graue quicquam
 I Inde aequi montes campis, hinc caerulea ponti
 O Omne ratis spernent onus, hiscet fulmine tellus
 C Sic fontes simul arescent, & fluminis aluei
 C Stridula tum querulum sonitum tuba fundet olympo
 O Orbis grande malum rugiens, & damna futura
 T Tartareumque chaos monstrabit terra deiscens
 E Et uenient omnes reges domini ante tribunal
 P Refluet e caelo tunc sulphuris amnis & ignis

Sic

- C Sic cunctorum hominum fiet manifesta sepulchra
 T Tunc lignum fidis erit exoptabile cornu
 A Atq; piorum uita hominum nocumenta; mundi
 Y Vndis lustrabunt biffeno in fonte uocatos
 P Rex pastor is erit nobis, & ferrea uirga
 O Omnipotens deus est praescriptus uersibus istis
 C Seruator nostro aeternus rex passus amore

Haec autem sunt carmina quae Sibylla Erithrea de Christo cecinit. Multi uero fuerunt qui, quamquam omnia de Sibylla Erithrea tradita uera esse credant, hos tamen uersus propter rei clarissimum argumentum confictos esse suspicati sunt ab aliquo religionis Christianae uero, poeticesque non ignaro. Quod nulla ratione fieri potuisse, uel ex hoc maxime liquet, quod diu ante Christi natalem edita fuisse comperiuntur. Constat enim M. Tullium uersus hos legisse, commentariisque suis inseruisse. Quos Eusebius, Caesariensis se uidisse profiteretur. Hanc opinionem confirmat: Sibyllas multa per uersuum initia significare consueuisse, ut secundo de diuinatione docet Cicero, qui de Sibyllis loquens sic scribit: Non esse autem illud carmen furentis, quum poema declarat. Est enim magis artis & diligentiae quam concitationis motus, tū uero ea quae ἀνοασίχης dicitur, quum deinceps ex primis uersus litteris aliquid connectitur, ut in quibusdam Ennianis, quae Ennius fecit, id certe magis est attentī animi, quam furentis, atq; in Sibyllinis ex primo uersu cuiusq; sententiae primis litteris illius sententiae carmen omne praetextitur, hoc scriptoris est non furentis, adhibentis diligentiam non infani. Ita Cicero: Hoc etiam subsignificare uidetur Virgilius III. Aecloga quum scribit

Ultima Cumaei uenit iam carminis aetas

Scilicet tempus, quo uaticinium tendebat certis erat litteris insertum. Atque haecenus de Sibyllis

Porro autem quaenam fuerit Sibylla cuius carminibus fata Romana continebantur non admodum constat, quidam Cumanam putant ut Virgilius Aecloga III

Ultima Cumaei uenit iam carminis aetas

Et libro VI. Aeneidos, ubi eam Deiphoben Glauci filiam uocat, nisi de Cumaea ipse loquatur. Glaucus autem uates fuit diuinandi scientissimus, qui eam artem Apollinem ipsum docuit. Eam Heriphilem appellat Suidas, ab aliis Amalthea uocitata. Varroni autem, quem hanc rem etiam ipsum diligenter quaesisse ferunt, non uidetur uerisimile uatem illam quam Aeneas consuluerit, potuisse pertingere Romana regna, quum sexcentis annis ante Tarquinium uixerit, ideo Erithream potius fuisse putat, quae etiam de Romanis cecinerit, hoc nimirum argumento ductus, quod post incensum Capitolinum templum, in quo oracula Sibyllina seruabantur, apud Erithras ipsamet carmina inuenta sunt. Hanc autem esse non potuisse Erithream Sibyllam, eodem Varronis argumento ductus opinor, quippe quae Apollodoro Erithreo auctore, tempore belli Troiani uixerit. Et quamquam Eusebius eam primis annis Romuli referat, ad Tarquiniorum tamen tempora eam peruenire non potuisse facile credi potest, quorum Priscus centesimo anno post Romuli obitum, regnare Romae cepit. Nec Varronis argumentum obstat, libros Sibyllinos incendio consumptos ex Erithris Romam iterum relatos fuisse, quum satis constet, eos ab antiquis diuersos fuisse. Ego uero eiusdem Varronis auctoritate fretus duas Sibyllas eodem fere cognomine fuisse existimo, Cumaeam & Cumanam. Cumaea ea est, quae Cumis uaticinata est tempore belli Iliaci, ex Cimerio Campaniae oppido orta, ad quam Aeneam diuertisse Maro refert. Cuius & Dionysius libro III. meminit. Cumana autem est, quae Cumis oriunda longo tempore post uixit, librosque Tarquinio obtulit, de qua Solinus plura scribit. Cumis enim plures mulieres longo & perpetuo tempore, uaticinatas fuisse reor, quae omnes Sibyllae uocatae sunt, quae illuc proficiscebantur, uel ut peritiores diuinandi fierent, Apollinis oraculis, quem illic maximum templum cum specu habuisse constat: uel ut eius sacris praecessent, quae non nisi a mulieribus perfici mos erat, quae omnes postea ab urbe proxima, siue Cumaeae, siue Cumanae uocatae sunt. Aristoteles namque, & Marcianus Erithream ipsam etiam Cumis diuinasse scribunt, eamque aliquando Erithream, aliquando Cumanam uocant. Aristoteles quidem in libro de naturae miraculis (si modo eius est, nam hoc in dubium uertitur) spelūcam narrat esse Cumis urbe Italica, ubi Sibyllae domicilium fuisse tradit, quam multi Erithream esse putant, & incolae Cumaeam nominant, haud dubie patriae fauore

uore, aut certe de alia sentientes. Marcianus uero Capella Erithream Cumis uaticinatam esse scribit, Italicis credo, ut auctor est Aristoteles, quippe sunt etiam Cumae Ionicae, ubi & Erithrae. Haec forte esse potuit ea quam Virgilius libro VI. Cumaeam uocat ab Aenea consultam. Cumana enim quae libros Tarquinio uendit, non eam esse existimo de qua Virgilius scribit, quod neque etiam ipse affirmat. Idem Marcianus Sibyllam Phrygiam aliquando etiam Cumaeam appellat. Ita igitur cum uariae, incertae, & inconstantes sunt ueterum scriptorum de Sibyllis sententiae fit, ut neque ego quicquam affirmare ausim. Quamquam autem incertum sit, quonam nomine appellata fuerit, quae libros Tarquinio attulerit, eam tamé omnium scriptorum, concordé testimoio, satis inter omnes conuenit Sibyllam unam fuisse, cuius libros Tarquinio oblatos Romani summa religione, ac obseruantia custodiebant. Qui qua ratione Romanis allati fuerint, nunc ex Varrone, Dionysio, Solino, Plinio, Gellio, Lactantio, Seruio, & Suida exponam.

Anus hospita atque incognita, quae postea constanti omnium opinione Sibylla Cumana credita fuit, nomine Amalthea, Tarquinium Superbum regem Romanum adiit nouem libros ferés, quos Sibyllinis oraculis plenos esse affirmabat, eosq; uelle se uenundare dixit. Tarquinus precium percunctatus, mulier trecentos Philippeos poposcit, rex autem quasi anus aetate desciperet, inrisit, aspernatusq; libros est ob precij magnitudinem. Tum illa foculo coram eo accesso, tres libros ex nouem combussit, siue ut Dionysius tradit, a regis conspectu discedens, eos igni tradidit, reuerfaq; nunquid reliquos sex libros eodem precio, emere uellet regem interrogauit. Tarquinus autem multo magis inrisit aniculae demétiam, eamq; delirari respondit, quod idem peteret de paucioribus precium, quod nec de pluribus accipere potuisset: tum mulier statim coram rege, uel ut ait Dionysius discedens, tres alios combussit. Reuerfaq; illum denuo placide interrogauit, an tres reliquos eodem illo precio emere uellet, rex mulieris constantia commotus, eam mulieris confidentiam non omnino aspernendam esse existimauit, quare auguribus accersitis eis rem per ordiné enarrauit, atq; quid agendū esset poposcit. Illi autem ex quibusdā signis intelligentes, rem illam necessariā, a diisq; in urbis salutem missam, regi reiectione illa librorum magnā iacturam factā esse demonstrantes, quod non omnes emisset, eum reliquos emere hortati sunt, dato precio quod deposcerat anus. Quare rex libros tres reliquos Sibyllinorum oraculorū plenos mercatus est nihilo minore precio, quam quod erat petitum pro omnibus. Mulier igitur dans ei libros diligenter seruandos esse praemonuit, quae quum a Tarquinio discessisset, postea nusquam amplius uisa est quapropter, iam tum credi coeptum, eam Sibyllam fuisse Cumanam, cui quemadmodum poeta ait: Magnam mentem animumque Delius inspirasset deus: Sunt quidam auctores; qui libros non Superbo, sed Prisco Tarquinio oblatos scribunt, inter quos est Varro apud Lactantium libro I. & ex recentioribus Suidas. Solinus uero quamquam libros Superbo uenditos fuisse affirmet, Sibyllam tamen quae eos uendit, olympiade quinquagesima uixisse scribit. Quod si ita est, Prisco regi libros uendit non Superbo. Nam in quinquagesimam olympiadem mors Prisci Tarquinii incidit. Quare Varroni potius credendum existimo quā aliis. Plinius uero lib. XIII. cap. XIII. tres libros non nouem fuisse scribit, quos oraculorū plenos Sibylla Tarquinio attulit, ac combustis duobus tertium superfuisse. Suidas nouem libros tradit, eosque oraculorum peculiarium uocat, hoc est ad certum aliquem populum spectantiū, sed combustos tantum duos, reliquos omnes superfuisse. Ceterum hi libri, quos siue Priscus, siue Superbus Tarquinus emit, ab ipso in Capitolio, Iouisq; optimi maximi templi sacrario, in arca lapidea sub terra postea reconditi, Sibyllini deinceps appellati sunt, religiosissimeque ibidem seruati. Horum librorum custodia II. uiris primum, deinde X. uiris, postremo XV. uiris sacris faciundis commissa fuit, eosque ab aliis praeter eos aspici, aut legi nefas erat, ut Lactantius tradit, atque ut paucis uerbis multa comprehendam, nihil Romani, neque sanctum, neq; sacrum, ita custodiebant quemadmodum haec Sibyllina diuinitus (ut existimabant) missa oracula; & quum dii immortales de rebus aduersis consulendi essent, remediumque aliquod malis querendum, uti de aliqua intestina, ciuilique seditione, uel bello externo, aut pestilentia urbé uexate tollenda, de funestorum, exitiabiliumque casuum remediis, ut Cannensis cladis, pacis Caudinae, de prodigiis expiandis, ceterisque rebus aduersis, hos libros quasi ad oraculum praetentaneumque remedium XV. uiri sacris faciundis adire solebant, in his omnium malorum remedia inueniri posse existimabant. Ceterum is Tarquinus qui eos emit, ut eos in manibus habuit statim duos uiros creauit ex illustrioribus patriciis cui horum librorum custodiam tradidit, appellatique sunt II. uiri sacris faciundis. Ex quibus alterum nomine M. Atilium, quod is libros secreta ciuiliū sacrorum continentes custodiae suae commissos, corruptus Petronio Sabino describendos dedisset, culeo insutum in mare abiici iussit, Horum II. uirorum munus erat, hos sacros libros custodire, quoties opus esset adire, legere, interpretari, & quae iubebantur, ut perficerentur curare. Apollinis sacrarumque caerimoniarum antistes esse, & quoties fames, pestilentiae

tiae, bella ciuilia et externa urbem uexare contigisset, uel prodigia aliqua nuntiata essent apparuisse, eorum omnium malorum ex oraculis Sibyllinis remedia inuenire, lectisterniis ad deorum puluina factis, deum iram placare, prospera omnia precari, aduersa ut tollerentur rogare, et postremo deos omnes iratos sacrificijs factis mitigare. Vide quaeso lector, quantam sibi malus daemō in orbe terrarū uendicauerat potestatem. Ex qua, Iesu Christi gratia depulsi, beati nos & felices sumus, quibus tot tenebris & errorum inuolucris liberatis ueritatem agnoscere concessum est. Porro de his sacerdotibus ita libro III. scribit Dionysius: Post eiectionem autem regum, assumens ciuitas oraculorum patrocinium, uiros etiam illustrissimos custodes eis designauit, qui per omnem uitam eam curam haberent, militia & alijs urbanis muneribus immunes, publiceque apud eos libros deposuit, sine quibus non permisit oracula aspici Sibyllina. Hi seruos de publico sumptu habebant. Romani autem nihil ita custodiunt neque sanctum neque sacrum, quemadmodum Sibyllina diuinitus oracula missa. Ea autem adeunt ex S. C. seditione ciuitatem tenente, aut calamitate aliqua magna bello incidente, aut prodigijs aliquibus apparentibus qualia saepe euenire solent. De II. uiris sacrorum frequens apud Liuium mentio est ante primum consulem de plebe creatum. Libro III. Libri Sibyllini per duum uiros sacrorum additi. Lib. III. Obsecratio itaque a populo II. uiris praeeuntibus est facta. Et paulo post: Multa II. uiri ex libris placandae deum irae auertendaeque a populo pestis causa fecere. Et libro V. libri Sibyllini, ex S. C. additi sunt. II. uiri sacri sacundis lectisternio tum primum in urbe facti, &c. Ceterum quum multo tempore duo, ad hoc ipsum sacerdotium uiri tantum creati soliti essent, ac plebs de suo quoque corpore consules creati ambiret, neque ad hoc ipsum satis uirum esset, obtinuit tandem, ut qui II. uiri in eam diem usque creati fuissent, decem uiri deinceps sacris faciundis eo iure quo II. uiri fieri solebant, crearentur. Quare anno urbis CCCXXCVIII. lege lata a tribuni plebis C. Licinio & L. Sextio, ex II. uiris X. uiri facti sunt, simulque lege cautum, ut pars ex plebe, pars ex patribus fieret, quam legem decimo sui tribunatus anno pertulerunt; quinque igitur e patribus totidemque e plebe lecti, qui X. uiri sacris faciundis deinceps uocati sunt. Post quod tempus usque ad L. Sullae Felicis dictaturam, fuerunt X. uiri sacris faciundis, de quibus toties mentio est apud Liuium. A Sulla uero dictatore XV. uiri S. F. facti sunt. Quod hac ratione ostendi potest. Ciceronis aetate erant XV. uiri sacris faciundis, qui adhuc erant decem uiri eo anno quo Capitolium arsit, paulo ante Sullae dictatoris tempus L. Scipione & L. Norbano cons. anno urbis DCLXXI. Atque post eum annum in sacerdotum collegiis nusquam legitur quicquam esse mutatum, nisi in dictatura Sullae, relinquitur ergo ut haec XV. uirorum institutio a Sulla facta esse credatur, praesertim quum alijs sacerdotum collegiis legatur adieciisse aliquot sacerdotes, ut auguribus & pontificibus. Fuisse uero Ciceronis aetate XV. uiros ex III. Coelii ad Ciceronem epistola intelligi potest, in qua ipse ad Ciceronem scribit, P. Dolabellam populi suffragiis factum XV. uirum. Tranquillus quoque in Caesare. Proximo autem senatu percipit fama, L. Cottam XV. uirum sententiam dicturum, ut quoniam libris fatalibus contineretur, Parthos nisi a rege non posse uinci, Caesar rex appellaretur. Quod uero decem uiri sacrorum adhuc essent eo anno, quo Capitolium crematum est, ex uerbis Dionysii libro III. intelligitur. Qui ait: libros Sibyllinos qui adhuc a X. uiris seruabantur incendio Capitolii fuisse crematos, quod anno ante Sullae dictaturam conflagrauit. De XV. uiris ita scribit libro XI. Tacitus: Ludis saecularibus Domitiani intentus affui, sacerdotio XV. uirali praeditus, ac tum praetor, quod non iactantia refero, sed quia collegio XV. uirum antiquitus ea cura, & magistratus potissimum exequabantur officia caerimoniarum. Et Seruius interpretans illud Virgilii

. . . Lectosque sacro

Alma uiros.

ait sic: Primo fuerunt duo librorum Sibyllinorum custodes, inde X. inde XV. usque ad tempora Syllana, post creuit numerus usque ad LX. Sed remansit XV. uirum uocabulum. Post Sullam idem sacerdotium mansit usque ad Theodosii tempora, quibus cum ceteris ueteris superstitionis sacris abrogatum est. Porro autem ex eo epistolae Coelii loco, quem citauimus colligi potest, populi suffragiis sacerdotes huius collegii aliquando creatos, idque per legem Domitiam. Nam quod a collegiis ante eam legem cooptarentur, passim in Liuii historia legitur ubi de suffectis in demortuorum locum sacerdotibus loquitur. Horum munus erat, libros Sibyllinos custodire, quum ex S. C. adeundi essent adire, & quae legissent senatui renuntiare, & ea S. C. decreta procurare, ludos saeculares celebrare, & postremo omnia peragere quae Sibyllinorum carminum iussu facienda erant. De his frequens mentio est in uetustis monumentis sic

HERCVLI . INVICTO
M . CASSIVS
HORTENSIVS
PAVLLINVS . PR . VRB
XV . VIR . SACRIS
FACIVNDIS
DONVM . DEDIT

AVRELIO . VICTORI
XV . VIR . SACR . FAC
LEG . AVGG . PRO . PR
PROV . PAN . INF
PATRON . R . P . H . V
D . D

item

IVNIO . POSTVMIANO . V . C . P . P
DEI . SOLIS . INVICTI . MITHRAE
XV . VIRO . S . F . PONTIFICI
DEI . SOLIS . ORDO . SACER
DOTVM . MAGISTRO . SVO
CVRANTE . ET . DEDICANTE
FLAVIO . HERCVLEO . VIRO
RELIGIOSISSIMO

item

PHOSPHORII

LVCIO . AVR . AVIANO . SYMMACHO . V . C
PRAEFECTO . VRBI . CONSVLI . PRO . PRAEFECTIS
PRAETORIO . IN . VRBE . ROMA . FINITIMIS . QVE
PROVINCIIS . PRAEFECTO . ANNONAE . VR
BIS . ROMAE . PONTIFICI . MAIORI . QVINDE
CEMVIRO . S . F . MVLTIS . LEGATIONIBVS
PRO . AMPLISSIMI . ORDINIS . DESIDERIIS
APVD . DIVOS . PRINCIPES . FVNCTO . QVI
PRIMVS . IN . SENATV . SENTENTIAM . ROGA
RI . SOLITVS . AVCTORITATE . PRVDENTIA . ATQVE
ELOQVENTIA . PRO . DIGNITATE . TANTI . ORD
NIS . MAGNITVDINEM . LOCI . EIVS . IMPLERE
RIT . AVRO . INLVSTREM . STATVAM . QVAM
A . DOMINIS . AVGVSTISQ . NOSTRIS . SENATVS
AMPLISSIMVS . DECRETIS . FREQVENTIBVS . IN
PETRABIT . IDEM . TRIVMPHATORES . PRINCIPES
NOSTRI . CONSTITVI . ADPOSITA . ORATIONE . IVS
SERVNT . QVAE . MERITORVM . EIVS . ORDINEM
AC . SERIEM . CONTINERET . QVORVM . PERENNE
IVDICIVM . TANTO . MVNERI . HOC . QVOQVE . AD
DIDIT . VT . ALTERAM . STATVAM . PARI . SPLEN
DORE . ETIAM . APVD . CONSTANTINOPOLIM
CONLOCARET

in sinistro basis latere

DEDICATA . III . KAL . MAIAS
D . N . GRATIANO . IIII . ET . MEROBAVDE . CoS

Porro autem ut ad libros Sibyllinos redeamus Perdurarunt hi libri usque ad belli Marisci, siue fo-
cialis tempora. Quibus Olympiade CLXXIII. C. Norbano, & P. Scipione cos. incenso Capitolio
siue ex insidijs (ut quidam existimant) siue casu simul cum alijs sacris Sibyllina etiam carmina incen-
dio consumpta sunt. Restituto vero a L. Cornelio Sulla Felice dictatore Capitolio, & a Q. Ca-
tulo templo Iouis Capitolini dedicato, ut Fenestella diligentissimus scriptor, in libro quem de
XV. uiris edidit, refert, C. Scribonius Curio & Cn. Octavius cos. ad senatum rettulerunt ut le-
gati Erithras, & ad cetera Italiae, Graeciae, & Asiae oppida mitterentur, qui carmina Sibyllarum,
& praesertim Erithraeae conquista Romam deportaret. Itaque missos esse scribit P. Gabinium. M.
Otacilium Crassum, & L. Valerium Flaccum. Hi ex omnibus ciuitatibus quum Italicis, tum
Graecis, & praecipue ex Erithris, circa mille uersus a priuatis descriptos collegerunt, Romamq;
cum cuiusq; Sibyllae nomine deportarunt. Haec eadem Varro refert. Quibus carminibus ab homi-
nibus rudibus transcriptis, multa superflua inserta inuenta sunt, in alijs uero mutila quaedam,
aut

aut deprauata, quare ut ipsorum carminum syncerior lectio esset, datum est negocium XV. Viris S. F. quorum iudicio ac censura hi uersus corrigerentur, eaque mendis omnibus, sententiisque superfluis ademptis, componerent; quod ab ijs accuratissime factum est. Hi autem posteriores libri non unius Sibyllae carmina putanda sunt, ut priores, sed plurium, quamquam unius semper Cumanae, uel Cumaeae nomine appellati sunt. Quod etiam Dionysius libro III. Laetantius libro I. & alij plerique docent. Tacitus quoque idem significat quum ait: Quum eo tempore multa uana carmina nomine Sibyllarum circumferrentur, Tiberius iussit conquisita Samo, Erithris, Ilio, Africa, & per Italicas colonias carmina intra certum diem ad praefectum urbis L. Pisonem adferri, & iudicium censuramque XV. Virorum adhiberi, ne haberi priuatim liceret, quod iam a maioribus erat cautum. Libros autem Sibyllinos usque ad Honorij & Theodosij iunioris imperatorum tempora, Romae perdurasse constat. Quibus Fl. Stilico imperatoris Honorij socer, quum ab eo defectionem moliretur, filioque suo Eucherio imperium comparare studeret, concitaturus in generum imperatorem seditionem, uersus omnes Sibyllinos cremauit, cuius rei meminit ita Rutilius Claudius Numatianus itinerario secundo

Nec tantum Geticis crassatus proditor armis

Ante Sibyllinae fata cremauit opis

Vel ut alibi legitur

Ne tantum patrijs faeuiret proditor armis

Sancta Sibyllinae fata cremauit opis

Quare quum Sibyllinorum oraculorum interitu, XV. uirorum quoque sacerdotium sublatu est. Atque haec sunt quae tam de Sibyllis qua oraculis Sibyllinis et XV. Viris sacris faciundis, apud ueteres auctores extare didicerim. Sed antequam operi extremam manum imponam, non alienum erit, hoc loco referre quae Iustinus de antro Sibyllae Cumanae, uel Cumaeae tradit quod Puteolis se uidisse scribit. Ipse enim in libro ad gentes admonitorio narrat: quum Cumas Campaniae animi gratia aliquando petiisset, non longe a Baijs Sibyllae domicilium se uidisse, id erat maxima Basilica tota in lapide incisa, opus quidem eximium, & omni admiratione dignum. Vbi Sibyllam olim oracula edere solitam fuisse incolae referebant, idque se a maioribus suis accepisse testificabantur. Ostendebanturque (ut ille ait) adhuc, uasa tria in templi medio in eodem lapide incisa, quibus aqua repletis lauabatur, acceptaque stola in abditissimam eius templi partem, in eodem lapide fabricatam sese includens, thronoque, siue alta sede in eodem lapide excauata confidens, oracula reddebat. Templum hoc usque ad nostram aetatem perdurauit. Anno enim salutis ∞ DXXXIX. terraemotu ingenti Campania terra quassata, Puteolis minutissimo puluere, cinereque e mari surgente totum coopertum est, collisque satis editus enatus est, ubi olim celeberrimum Sibyllae sanum fuerat. Mihi autem Puteolos Baiasque anno domini ∞ DXLIIX. profecto, accolae quos regionis peritos mercede conduxeram, & templi locum, & formam, & ea omnia fuisse narrabant, quae Iustinus mille trecentis annis ante se uidisse scriptum reliquit, antequam arcanum id, templumque; ingens terraemotus ui terra obrutum esset

F I N I S

✓
Special Folio
91-B
34671

THE GETTY CENTER
LIBRARY

M144

ESD

HES

108

